

KERESZTÉNY MAGVETŐ

FŐSZERKESZTŐ:
VÁRI ALBERT

FELELŐS SZERKESZTŐ ES FELELŐS KIADÓ:
P. SZENTMÁRTONI KÁLMÁN

TARTALOM:

	Lap
A szerkesztőség köszönti az olvasót.	1
Hankiss János: Kriza népe.	4
Dr. Kovács Lajos: A kereszténység válsága.	5
P. Szentmártoni Kálmán: Berde Mózsá. (Folytatás)	16
Zoványi Jenő: Mit értettek presbyter alatt a 16. században?	28
Benczédi Pál: Egyháztörténetírásunk feladatai.	31
Dr. Jancsó Elemér: Döbrentei Gábor kiadatlan le- velei Bölöni Farkas Sándorhoz. (Folytatás)....	37
Egyháztörténeti adatok.	
Benczédi Pál: Kriza János beszéde püspökké vá- lasztásakor.	49
Irodalom.	54
Figyelő.	61
Különfélék.	63

KIADJA
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG

SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁG:

DR. ABRUDBÁNYAI JÁNOS
BENCZÉDI PÁL
FERENCZ JÓZSEF
KOVÁCS LAJOS

LŐRINCZY LÁSZLÓ
SÜTŐ NAGY LÁSZLÓ
SZABÉDI LÁSZLÓ
SZENT-IVÁNYI SÁNDOR

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény P. Szentmártoni Kálmán felelős szerkesztő címére küldendő: (Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára Magyarország területén egész évre 10 Pengő. Pártoló-díj egész évre 12 Pengő, mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezethél (V., Nádor-utca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető vagy Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az Unitárius Irodalmi Társaság pénztárnoka címére küldendő Kolozsvár, Kossuth Lajos-utca 9 sz. (Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 200.— Pengőt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Románia területén egész évre 300 Lej, pártoló-díj 360 Lej. Alapító-díj 6,000 Lej.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXXVI. ÉVF. 1944. JANUÁR—FEBRUÁR 1. FÜZET.

A szerkesztőség köszönti az olvasót.

Az Unitárius Irodalmi Társaságnak 1943. november 20-án tartott rendes közgyűlése a lemondott Vári Albert helyébe P. Szentmártoni Kálmánt választotta meg felelős szerkesztőnek és felelős kiadónak és egy szerkesztőbizottságot alakított. Az új szerkesztő és a szerkesztőbizottság két összejövetelen megbeszéléseket tartott s megállapodott a „Keresztény Magvető” szerkesztésének átvételével járó kérdésekben.

Mindenekelőtt itt a nagyobb nyilvánosság előtt is köszönetét és elismerését óhajtja kifejezni a folyóirat hosszú éveken (21 esztendőn) át volt szerkesztőjének, Vári Albert ny. teológiai tanár atyánkfiának, azért a lankadatlan buzgóságért és lelkesedésért, amellyel szerkesztői munkáját végezte. Voltak évek, amelyekben Vári Albert szerkesztői fáradhatatlansága nélkül a lap nem maradhatal volna fenn, vagy egészen jelentéktelen nyomdatermékké süllyedt volna. A szerkesztés sok gondot és fáradságot adó munkáját most pihentebb kezek folytatják, kérjük azonban a mi egy Istenünket, hogy tartsa meg Vári Albertet még sokáig, hogy mint bölcs magvető, jótanácsaival támogathassa azokat, kiknek az eke szarvát örökül hagyta.

Ami a folyóirat tartalmát illeti, — az új szerkesztőség nem tehet mást, — mint amit a 75 éves célkitűzés a „Keresztény Magvető” irányaként egykor megszabott s amelyeket azóta is minden szerkesztő szolgált. Ezt a célkitűzést mindenki olvashatja a mindenkori „Keresztény Magvető” belső (második) boríték-oldalán.

Az általános célkitűzés azonban csak keret, melybe a változó idők változó feladatait bele kell illeszteni, hogy a keret és tartalom együtt képpé válják. A szerkesztőség úgy találja, hogy már nagyot változtak az idők és ezzel változniok kellett a feladatoknak is. Ezek a megváltozott feladatok elsősorban

arra kötelezik a szerkesztőséget, hogy a „Keresztény Magvető”-t *a ma folyóiratává* tegye, melyben a mult csak tanulságként, útmutatásként s nem önmagáért szerepel. Egyebekben a zajló életadta kérdésekre hozzon a folyóirat feleletet, mint ahogy az a jó magvetőhöz illik, aki nem elégedhetik meg azzal, hogy egykor a magot elvetette, nem merülhet el egyre visszaemlékezéseiben, mely a magvetés tavaszi emlékeit idézi csupán, de élővé azt többé nem teszi, hanem óvnia és védenie kell a vetést kártól, madártól, tüztől, árvíztől, amennyire lehet, sőt kapával, öntözgetéssel fejlesztenie is kell azt, míg végül az aratást is elvégzi bátran.

A sok feladat között, amelyeket a változó idők hoztak, évtizedek óta megoldásra vár egyházi életünkben az a sok „reform”, melyről szájjal és tollal, már annyi óhaj hangzott el az egyházközségi gyűlésektől a Főtanácsig, pohárköszöntőtől — prédikációig, egyházi tagjaink beszédeitől, kiküldött bizottságok jelentéséig az unitárius lelkekben. Természetesen a „Keresztény Magvető” nem alkotmányos testület, ezeket a „reformokat” megvalósítani hivatva nincs. Hivatása azonban mindazoknak az alapoknak tudományos megvizsgálása, melyekre ezeknek „reformoknak” épülniök kell, ha értékest és maradandót akarunk alkotni bennök és velük. Éppen ezért a szerkesztőség legelső feladatának azt választotta ki, hogy ezeknek a reformoknak tudományos alapjairól vitatkozást indít. Senki ne nézzen tehát úgy azokra a cikkekre, melyek ebből a tárgykörből a „Keresztény Magvető”-ben megjelennek, mintha azok kizárólagos útmutatásokat kívánnának adni a régóta vágyot reformok tudományos alapjairól, — hanem fogadja minden olvasó úgy azokat, mint ahogyan íróik és a szerkesztőség tervezték: vita indítóknak, a kérdés felvetőinek, kalákába hívogatóinak, melyben együtt, közösen végezzük el a munkát mindazokkal, akik hajlandók résztvenni benne.

A szerkesztőség tartozik annyival azoknak az íróknak, akik ezeket a bevezető értekezéseket magukra vállalták, hogy védelmükben elmondja: nehéz és hálátlan feladatot teljesítenek. Egy-egy ilyen reformot a kérdés tudományos megvitatásának hosszú évtizedei kellett volna, hogy megelőzzenek. Hiszen ez óhaj magában nem elég, a főtanácsí határozat pedig már túlsok ahhoz, hogy a végrehajtott reform ne legyen íróasztal, vagy éppen fehérasztal szagú, ne hordja magán a dilettantizmus,

vagy a pogánykodás bélyegét. Reformokat nem lehet „megszavazni”, azokat ki kell érlelni előbb, — és sehol sem annyira jogosult ez az igazság, mint éppen a vallás terén. Nálunk azonban csaknem teljesen hiányzik a tudományos „kiérlelés” azoknak a reformoknak a terén, melyet megvalósítani oly régóta vágyunk. Néhány ilyen régóta hangoztatott reform-szükségletnek a tudományos alapjaira fogunk rámutatni, felhíva mindazokat, akik ezen a téren *tudással* rendelkeznek, hogy szívesen hozzá a tárgyhoz, bővítsék a tudományos alapot és ismerettárat, bíráljanak, vagy indítványozzanak legjobb tudásuk szerint, hogy azután rendelkezésére bocsáthassuk az egész vitaanyagot azoknak a bizottságoknak, amelyeket ezeknek a reformoknak a körvonalazására főtanácsunk már eddig kiküldött, vagy ezentúl kiküld.

Szerkesztőségünknek ez az elhatározása nem zárja ki azt, hogy más természetű tudományos értekezés a Magvetőben megjelenjék, mégis minden unitárius íróember megértését és együttműködését kérjük, hogy elsősorban ennek a célnak a megvalósítására fordítsa figyelmét, tudását és idejét. Bármily szépen sikerültek és tartalmasak legyenek is tehát azok az elnöki megnyitók, ünnepi felolvasások, és más, hasonlóan *alkalmi rendeltetésű* szellemi termékek, amelyeket a múltban szíves örömmel közöltünk a „Keresztény Magvető”-ben, — egyelőre szeretnők, ha azok közlése alól felmentést kaphatnánk, hogy folyóiratunkban elég hely maradjon célkitűzésünk megvalósítására.

Végül megemlítjük, hogy irodalmi életünkben hiányzik a jó kritika, mintha csak személyi dicséret és nem tárgyi tanítás lenne irodalmi kritikánk legfőbb célja. Mi a jövőben is kerülni fogjuk a rombolást, de az építő, ébresztő kritikát minden kínálkozó alkalommal gyakorolni fogjuk. Nem leszünk részrehajlók. Sohasem állunk személyek vagy csoportok szolgálatába, hanem féltékenyen fogjuk őrizni a magyar unitárius szellem szabadságát.

Amint jeleztük, hűségesek maradunk a „Keresztény Magvető” eredeti célkitűzéseire, régi eszményeire, de igyekeznünk haladni, a fejlődés vonalát megtartani és mindig a legjobbat, a legtökéletesebbet adni, hogy érdemekben gazdag folyóiratunkról minden tárgyilagos olvasó elmondhassa: A „Keresztény Magvető” a magyar unitárius lelket és szellemiséget képviseli.

A hetvenhatodik évfolyam küszöbén meleg szeretettel üdvözljük régi és új munkatársainkat, kedves olvasóinkat s kívánjuk, hogy a jóságos Isten továbbra is áldja és segítse meg a „Keresztény Magvető” nemes munkásságát. *A szerkesztőség.*

Kriza népe.

A magyar népművelésnek aligha van olyan pillére, amelyet ne az egyház alapozott volna meg. Krisztus, a népművelők örök eszményképe és útmutatója újra meg újra arra ihleti szolgálait, hogy elmenvén, tanítsanak minden népeket... S úgy, mint Ő, a legközelebbin kezdjék: azon a népen, amelyet azzal bízott rájuk, hogy éppen az Ő körükbe helyezte őket.

Minden magyar egyház története tele van a felnőttek oktatásának-nevelésének ragyogó emlékeivel. Hiszen már maga a szószék is nevelő alkalom, a legrégebbek és leghathatósabbak egyike. De nevel a templom is, anélkül, hogy hallhatóan beszélne hozzánk: neveli a lelkünket, de illetudásra, tisztaságra és emelkedettségre tanítja azokat is, akik alig értik a szent ígét.

Am a jó pap templomon kívül is nevel. Élete mintájával, de ajka tanításaival is. És Krisztus nyomdokában járva, ebből a földi életből csinál ékes garádcsoportot a mennybeemelkedésre. A föld, amelyen népe él, a mennyország első lépcsője. Nem mindegy, hogyan állunk meg ezen a síkos lépcsőfokon. A jó pap azt akarja, hogy az Isten teremtette föld egész szépségében, hasznosságában és jelentőségében tündököljön, s az ember meg tudja becsülni.

Erdély unitárius egyháza példaadóan mutatja a népművelő pap eszményképeinek egész sorozatát. Összeforr népével s annak minden nemes szükségletét ki akarja elégíteni. S aztán fölfedezi, hogy tanítani csak az tud, aki folyton tanul és hogy a népnek is van nagyszerű mondanivalója a mi számunkra.

Ez ihleti a mai idők egyik legtöbbet emlegetett nevének hordozóját: Kriza Jánost. Mi, magyar népművelők kimondhatatlan hálával gondolunk a Vadrózsák halhatatlan (de előbb egy életen át: fáradhatatlan) szedegetőjére és rajta keresztül is becsüljük és szeretjük egyházát és népét. S természetesen sokat is várunk tőle, mert Kriza népe nem lehet méltatlan mesteréhez.

HANKISS JÁNOS.

A kereszténység válsága.

Irta: *Dr. Kovács Lajos* teol. tanár.

A válság általános értelmében egy rendkívüli, sorsdöntő állapotot jelent, az ítélethirdetés, a döntés előtti komoly pillanatot, amikor a győzelem, vagy bukás, a sikertelenség vagy siker, az élet vagy halál nagy kérdései forognak kockán. A válság azt jelenti, hogy a döntés még nem történt meg, az ítélethirdetés még nem hangzott el és mind a kedvező, mind a kedvezőtlen megoldás lehetősége még fennáll.

A józanul gondolkozó ember előtt nem lehet kétséges az a tény, hogy válságban van, döntés előtt áll szellemi, erkölcsi, vallásos, gazdasági és nemzeti életünk egyaránt. Minden további magyarázat és felvilágosítás nélkül is ellenállhatatlanul tör utat magának életünkben a felismerés, hogy a tizenkettedik órában élünk, az ítélethirdetés előtti közvetlen időszakban, amikor a további életünket meghatározó nagy döntéseknek meg kell történniök. A válság egyik jellemző tünete a társadalmi, gazdasági és vallás-erkölcsi alappillérek megrendülése, a fennálló renddel szemben jelentkező bizalmatlanság, amikor minden igazság, minden eddig elért eredmény újra kérdésessé válik. A második világháború végső szakaszában szemeink előtt kibontakozó válság egyetemes. Az életünket meghatározó és irányító tényezők közül egy sem vonhatja ki magát annak hatása és következményei alól. Ez áll általánosságban a vallásra, közelebbről pedig a kereszténységre, melynek válságát szeretném ez alkalommal főbb vonásaiban felvázolni.

Nagy számmal vannak a kereszténység vezetőgyéniségei között, akik azt a meggyőződést vallják, hogy a kereszténység válsága egy már túlhaladott álláspont; ennél fogva arról beszélni időszerűtlen és felesleges. Ezeknek a derűlátó keresztényeknek bizakodása azon az érven nyugszik, hogy a látszólagos válság, melybe a XIX. században támadólag fellépő modern ter-

mészettudomány a kereszténységet és általában a Istenhitet sodorta, szinte teljesen alábbhagyott és a kereszténység és a természettudományok kemény harcából a kereszténység került ki győztesen. A kereszténység ismét hatalommá lett a nyugati népek életében és jövő kilátásai igen kedvezőek. Ezzel a derűlátó, optimisztikus felfogással szemben a valóság az, hogy a kereszténység válságának a megszűnését csak a felületes szemlélődő állíthatja. A válság még fennáll. A döntésnek még ezután kell megtörténnie.

Miben áll ez a válság? Erre a kérdésre kell az alábbiakban teletetet adnunk.

Ezelőtt kb. 100 esztendővel nagy vihart támasztott a keresztény teológiai életben Strauss Dávid Frigyes megjelenése. „Jézus élete” c. hatalmas, korszakalkotó munkájának olyan hatása volt, ami a maga nemében egyedülállónak mondható. A Renan hasonló című műve által keltett mozgalom egy emberöltővel később „csak könnyű szélzúgás volt ahhoz a viharhoz képest”, amely a fiatal, 27 éves teológus műve fölött kitört. Strausst bírálói úgy tekintik, mint a Jézussal és a kereszténység eredetével kapcsolatban kialakult hittételek nagy ostromlóját, akinek szélsőséges bírálata nagymértékben hozzájárult a keresztény egyház tekintélyének megingásához. Mind gyakrabban hallunk olyan hangokat, melyek a kereszténység jelenlegi válságáért egyenesen Strausst teszik felelőssé, kimutatván, hogy a kereszténység válságának okai a biblia-kritika romboló, negatív munkájában keresendők; Strauss pedig éppen ennek a tudományos biblia-kritikának a megalapítója.

Ez a nézet teljes mértékben téves. A tényállás az, hogy amit Strauss nagyszerű műveiben kifejezésre juttatott, lényegében nem is volt egészen új. Annak egy jelentős részét az előtte járók már megállapították. Ő csupán összegezte, rendszerbe foglalta és egységes kifejezési formába öntötte mindazt, amit más nem tudott, vagy nem mert világosan kimondani. Strauss komoly hangon figyelmeztet arra, hogy a mechanikus inspiráció-tan tovább nem tartható, mert a Biblia történeti és földrajzi vonatkozású részei éppen úgy a bírálat alá esnek, mint az egyetemes emberi történelem írott emlékei. Dogmatikus okokból az evangélium egyes részeit a kritika vizsgálata alól kivonni nem lehet.

Ha Strauss pozitív elgondásait idejében figyelembevették volna és a tudomány fejlődésével a kereszténység elavult és tudományosan nem tartható hittételeit megreformálták volna, a XIX. századi nagy küzdelem, mely a tudomány és a vallás között lezajlott, a kereszténység javára könnyebben és gyorsabban eldőlhett volna. Teljesen helytálló Tankó Béla debreceni filozófusnak az a megállapítása, hogy „sohase a hit ellen indult meg az értelem ú. n. harca, ahányszor őszinte és komoly lelkiismereti parancsnak érezte az ember azt a harcot, hanem a hitnek, vagy a vallásnak valamely *történetileg kialakult és történetileg elavult formája ellen*”, az idői forma ellen, éppen azért, hogy mindig találóbban és hivebben lehessen a hit minden időben azonos, lényeges mivoltát élni. Sohase a sekélyes hitű lelkék harcolták meg azt a harcot, amellyel a hitet akarták tisztogatni, izmosítani, igazi hivatására mind igazabban képessé tenni, hanem az erőshitűek, akiknek igazán létfeltétel volt egyéni életük számára, hogy tisztán végezze funkcióját bennük a hit.”¹

A kereszténység válságát tehát nem Straussnál kell keresnünk. Nem lehet bűnösök után kutatva a válságot megoldani próbálni, mint ahogy a mostani világháborúban már jóelőre keresik a háborús bűnösöket, mintha azáltal a helyzeten változtatni még lehetne. A válság sokkal távolabb, mélyen a történelemben gyökerezik.

A kereszténység fellépésekor a világ végéről, az Isten országa eljövételéről, az új, az égi eonról való prédikálás volt. Az ösgyülekezet hitének alapja az a várakozás volt, hogy bármelyik pillanatban esedékes az Urnak a földön való újbóli megjelenése, mely egy radikálisan új élet kezdetét fogja jelenteni. Amint azonban évek, sőt évtizedek, majd évszázadok teltek el anélkül, hogy az Úr megjelenése bekövetkezett volna, az egyház mindinkább megszerveződött és ezzel egyidejűleg elhalványult az Isten országa eljövételében való hit. Az Isten országa eszméje fokozatosan a földi Civitas Dei, a földi Isten országa fogalmává alakult át. Az egyház azonosult az Istenországa fogalmával és a katolikus egyház maga lett a Civitas Dei, az Isten országa a földön.

¹ Tankó B.: Tudomány és vallás. Szeged. 1940. 9—10. old.

A katolikus egyház ennek megfelelően lassanként mind nagyobb mértékben helyezkedett el a földi életben és fokozatosan kiterjesztette hatalmát az élet minden megnyilvánulására. Történelmi fejlődésében egybeolvadt az antik világ kultúrájával és kialakított egy, a keresztény hitelveknek megfelelő sajátos világszemléletet. Ezt a világszemléletet aztán rögzítette, feltétlen és kétségbevonhatatlan hatalommá szilárdította, melyet az egyház tagjainak minden további nélkül el kellett fogadniuk és életüket, gondolkozásukat annak határain belül szabályozniuk. Az egyház az államban mindenütt második állammá lett, de igen sok esetben sok tekintetben elsőbbségi jogot és hatalmat is gyakorolt.

Hatalma, ereje hosszú évszázadokon keresztül szellemi és valláserkölcsei tekintetben korlátlan volt. Mint politikai hatalom is elsőrendű szerepet játszott és időnként maga irányította a világtörténelem alakulását is. Az egyház keretein kívül élni nem lehetett. A keresztény világszemlélettel teljes mértékben meg nem egyező szellemi megnyilvánulásokat az egyház könnyörtelenül elfojtotta. Az igazságot, ha annak szükségét látta, ökölrel mérte. Az istentisztelet volt az élet természetes középpontja. Kizárólag a kultusz gyakorlása és a dogmák magyarázása körül folyt a hitélet. Az állam dolgát igen sok esetben az egyház végezte és a közvéleményt saját belátása szerint maga alakította. Hinni kellett fenntartás nélkül az egyház hittételeiben. Az egyéni gondolkozás és az értelem hangja hosszabb időre és büntetlenül szóhoz semmiképpen nem juthatott. A vallás és kultúra szintézisét, melyet a katolikus egyház kialakított és erős védelmi vonallal ellátott, megtámadni egyelőre nem lehetett.

Aztán a középkor II. felében, eleinte észrevétlenül, aztán lassanként mind nagyobb erővel mégiscsak elindul egy történelmi jelentőségű folyamat: a kultúra mindinkább kezdi függetleníteni magát az egyházi irányítástól és lassan, de annál szívósabban és öntudatosabban világiassá, individuálissá, nemzetivé válik. Egymásután alakulnak ki az autonóm, nemzeti alapon álló államok; a nemzetileg differenciálódott és individualizálódott kultúra virágzásnak indul irodalomban, művészetben és a társadalmi életben. A kijelentésen alapuló teológiai pozitívizmustól magát mindinkább függetlenítvé, megszületik

a világi tudomány. A középkor utolsó szakaszában feltűnik ez a szó: modern, mely öntudatos tiltakozást hirdet egy változhatatlan, a földön tökéletesnek szankcionált tradícióval szemben. Ime, ide vezetnek vissza a keresztény egyház válságának első szálai. A kultúra, a tudomány és értelem keményen farkasszemet néz a magát megújítani semmiképpen sem hajlandó kereszténységgel.

A klasszikus ókor újjáébredése a renaissanceban és a humanizmusban a világi szempontoknak a középkori skolasztikus világnézettel szembeni előretörését jelenti. A renaissance és humanizmus mozgalmainak még nem volt a középkor uralkodó szellemével szemben átütő erejük, de jelentőségük így is igen nagy, mert az utat egyengették és a középkor szellemétől való elszakadást előkészítették.

A középkor szellemével sok tekintetben szakított a reformáció, mely a római egyház egyeduralmát megtörve, gyökeres változásokat teremtett. A reformáció a szabadság gondolatát igyekszik a tekintély béklyóival szemben érvényrejuttatni és a keresztény egyházat, mint Civitast, mint második államot fel függeszti. A reformáció tanítása szerint az állam, az igazságszolgáltatás, a társadalmi élet és az intézmények maguk kell, hogy kereszténnyé váljanak az egyes emberek keresztényi élete által.

A reformáció azonban félúton megállott és formáiban, világszemléletében, a hittételekhez való csökönös ragaszkodásában, a hittételeknek és vallásos életnek a tudományos fejlődéshez való igazodása elleni negatív magatartásában sok tekintetben még merevebbé és kizárólagosabbá lett, mint a középkori katolikus kereszténység. Ide vezetnek vissza a kereszténység válságának újabb szálai.

A megindult fejlődést azonban megállítani nem lehetett. Előállott egy, az egész újkorra alapvető fejlődés, a nemzetközi és felekezeti felvilágosodás természetes rendszere, egy sajátos megújulás a logikai és etikai racionalizmusnak, ami a kereszténység előtti antik világot uralta. A felvilágosodás tulajdonképpen tiltakozás a pietizmus szellemi megszorító gondolkozása és módszere ellen, mely a tudományos munka iránt semmi megértést nem tanúsított és az emberi értelmet Isten országa ellenségének nyilvánította. A fejlődésnek el kellett seper-

nie ezt a gátló irányzatot. A felvilágosodás egyfelől forradalmi mozgalom, minden olyan tekintély ellen, mely az ember természetes erőinek fejlődése elé gátat vet, másfelől pedig a megismerés középpontjává, a természetes, egészséges emberi értelmet helyezi. Ez a mozgalom megalkotja a szabad, feltétel nélküli tudományt, mely alapja lesz minden további kutatómunkának. Önállóvá válik a tudomány és mindinkább kiszabadul az egyházi keret szigorú ellenőrzéséből. A felvilágosodás talajából egy optimista erőtudat, cselekvő, győzelmi tudatban élő haladás nő ki. A felvilágosodás egy olyan kultúrát akar kiépíteni, melyben ennek a világnak pozitív értékelése és az előhaladásba vetett feltétlen bizalom a legfontosabb hatóerők. A világi tudomány a teológiai kijelentésen alapuló tudománynak tért már nem adott.

Igy érkezünk el a XIX., majd a XX. századhoz, mely az addigi életet gyökerében megváltoztatja, forradalmasítja. A régi világszemléletre felépített mértékek és ideálok nagyrésze összeomlik. A régi romjain épül fel az új világ, a tudományok és a gépek világa. Úgy néz ki, hogy a tudomány minden eddig homályos kérdésre választ tud adni, mindenre, ami eddig titok volt, világosságot derít. A tudomány valláspótló igénnyel lép fel. Csodából él, éppen úgy, mint a kereszténység, a technika csodájából, mely a tudás legkedvesebb gyermeke lett.

Ez a fejlődés és átalakulás, ha részben nem is irányul közvetlenül az egyház ellen, annak életét kétségtelenül alapjaiban megrendíti. Most már mind nagyobb mértékben tudatossá válik a kereszténység válsága. A fejlődés ugyanis magával hozta az alábbi dolgokat:

Az állam és egyház a legtöbb nagy művelt államban, mint Franciaországban és Amerikában ténylegesen, gyakorlatilag pedig Németországban és Angliában is elszakadt egymástól. Ez a kereszténység helyzetét érzékenyen érintette. Ennek egyik következményeképpen a nevelés, mely a középkorban és még azután is teljesen a keresztény egyház irányítása alatt állott, még azokban az országokban is, ahol az állam és egyház szakadása még nem ment végbe, szinte teljesen az állam kezébe ment át. A vallásitanítás a fent említett országokban már nem folyik a rendes iskolai oktatás keretében, ami annak eredményességét megbénítja. A születés, esketés és halál anyakönyvelése, mely

az egyháznak jelentős hatalmi eszköze volt, teljesen az állam hatáskörébe került, aminek természetes következménye az lett, hogy a keresztelés, esketés és temetés szertartásai kizárólag egyházi ünnepekké váltak. A keresztény jótékonykodás és szeretetmunka, a polgári szegénygondozás, betegápolás és egyéb népjóléti mozgalmak, melyeket eddig az egyház végzett, nagyrészt állami intézményekké váltak. Óriási erőt vett ez ki a keresztény egyház kezéből, mert sok ember, aki ezeken a tényezőkön keresztül szorosán az egyházhoz volt kapcsolva, szabadbá lett és ez a lelki kapcsolatok meglazulását is jelentette. A lelkipásztori gondozás és az élet különböző kérdéseiben igényelt tanácsok részben az orvoshoz, ügyvédhez s a különböző gondozóhivatalokhoz kerültek át, akik vagy amelyek egyházi szempontokat nem nagyon érvényesítenek. A közvélemény alakítását ma már sokkal nagyobb mértékben végzi a napi sajtó, mint a prédikáció. A hétvégi szórakozások lehetővéválása, a modern közlekedés, a sport iránti érdeklődés fellendülése, a természetnek a városi ember általi újrafelfedezése, melyek a modern ember idejét fokozottabb mértékben veszik igénybe; mindezek a tényezők az embereket elvonják a templomtól, az istentiszteletek rendszeres, buzgó látogatásától és általában az egyházi élet iránti érdeklődéstől.

Mindezekhez járul aztán a keresztény egyház ellen irányuló közvetlen, szervezett támadás, melynek egyik megállapítása szerint a kereszténység tudományos tekintetben hátralad, a modern tudományok színvonalához nem igazodik, olyan hittételekhez ragaszkodik és olyanokat fogad el alapul, melyeket a mai tudomány már rég túlszárnyalt. A modern kultúra azzal is vádolja a kereszténységet, hogy szociális és politikai nézetei is ósdiak; nem veszi észre a népállam felé irányuló fejlődést; hiányzik a szociális gondolkodása; polgári osztályharcot tudatosít érdekei védelmében; ellene van a nemzeti gondolat kibontakozásának; öreges, elavult lett egész életstílusában és szervezetében. A mai modern embert a bűnbeesésről, az eredendő bűnről, a testi feltámadásról, a kijelentésről, a verbális inspirációról szóló merev tanítások lassanként teljesen eltávolítják a keresztény egyháztól.

Az eddig elmondottak világosan mutatják, hogy a kereszténység válságban van. Miben nyilvánul ez a válság közelebb-

ről a keresztény egyházak életében? A válság leginkább a formális egyházhoz való tartozás és az egyházi aktivitás, a személyes egyháziasság közötti nagy feszültségben jut kifejezésre, rüveink egyrésze teljesen közömbös az egyházzal szemben; a templomot vagy egyáltalában nem, vagy csak egészen ritkán, kivételes alkalmakkor látogatja. Az egyház számára nem élet-szükséglet, hanem inkább kellemetlen társadalmi elkötelezés, amit a körülmények kényszerítenek reá. Úgy véli, hogy az egyházi adó elrendezésével az egyházzal szemben fennálló kötelezettségeinek teljes mértékben eleget tett. Ha pedig az egyházi adóból kifolyólag egyéni sérelmeket fedez fel, az nézete szerint feljogosítja arra, hogy az egyházi életből, elsősorban az istentiszteletek látogatásától távolmaradjon. Más szóval lépten-nyomon keresi azokat az okokat, melyek valamilyen formában kapcsolhatják az egyházi életből és amelyekre álláspontja igazolásául hivatkozhatik. Egyházunk legfőbb világi vezetői sajnos, a lehető legrosszabb példával járnak elől a templomlátogatás tekintetében. Áll ez igen sok esetben a férfi- és nőtagok egy jelentős részére egyaránt.

Mi ennek a közönynek a magyarázata? A válasz erre a kérdésre nagyon sokrétű és egymásnak igen gyakran ellentmondó. Az egyik embernek a prédikáció túlságosan naív, a másiknak túlságosan nagyigényű; az egyik számára túlságosan sok benne a tanítás és igen magas a színvonal, a másiknak gondolatokban szegény és színvonal nélküli; az egyiknek igen erkölcsi célzatú, a másiknak gyakorlatiatlan; az egyik több liturgiát, a másiknak központi szerepét sürgeti, több sakramentális cselekményt kíván, a másik megbotránkozik az értelmetlen és értelmetlen formulákon és ceremóniákon; az egyik a művészetnek és a zenének az istentiszteletbe való fokozottabb bekapcsolását kívánja, a másik abban világiasodást és bálványimádást lát; az egyik azt követeli, hogy az egyház a gyakorlati életben több aktivizmust gyakoroljon, a másik az Igére való kizárólagos összpontosítást látja jónak; az egyik azt akarja, hogy az egyház a szociálizmus hordozója legyen és egy új társadalmi rend kialakításában irányító szerepet vállaljon, a másik a szociálizmus és marxizmus elleni erélyes állásfoglalást sürgeti; az egyik határozott fellépést kíván a háborúval szemben, a másik azt követeli, hogy az egyház a nemzeti, önvédelmi, önfenntartási har-

cot pártfogolja és segítse elő és az internacionalizmus és pacifizmus képmutatásával szakítson és így tovább.²

Kérdezzük: a kereszténységgel szemben elhangzott vádakkal mennyiben van alapjuk és merre van a régóta lappangó és az utóbbi évtizedekben egyre inkább jelentkező válságból a kivezető út? A kereszténység a válságot csak egy esetben akadályozhatta volna meg, ha ugyanis szüntelenül reformálta volna magát. Ezt nem tette; ezért érte annyi támadás, ezért gyengítette erejét a sok harc, ezért volt arra kényszerítve a tudomány, hogy szembeszálljon vele, ezért esett a tudomány annak a tévedésnek az áldozatául, hogy pótolni, helyettesíteni tudja a valást. Rengeteg energiát pazarolt el azzal, hogy rendszerét, világnézetét a modern kultúrával szemben érvényesítse. Nagy igyekezetében a kereszténység igazi célkitűzései sok esetben másodrendű jelentőségűvé zsugorodtak össze. Hatalmassá, erőssé lett és azzal volt elfoglalva, hogy hatalmát és befolyását minden körülmények között fenntartsa. Közben messze távolodott a jézusi evangélium parancsainak szellemétől. Mindez együtt okozta azt, hogy a kereszténység sokmillió ember előtt elvesztette hitelét. Ez idegenítette el a keresztények egy jelentős részét az egyháztól és tette őket közönyössé vagy kételkedővé annak isteni misszióját illetően.

Ezért megy a kereszténység ismét válságba keresztül. Nem először és talán nem is utoljára történik ez vele. Sokszor állott már azon a ponton, hogy a támadások súlya alatt összeroppanjon. Aztán mégis mindig elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy újra lábrakapjon és egyensúlyát helyreállítsa.

A mostani válság minden eddiginél súlyosabb. Kelet felől nem fény, nem világosság, hanem szörnyű veszedelem közeledik felénk. A szellem és szabadság ismét kérdéssé váltak, amióta azok ellen a kommunizmus felemelte szavát.

A „válság” szó magában foglalja azt is, hogy a döntés még nem történt meg és hogy megvan minden lehetőség arra, hogy abból kijutva ismét egészséges állapot következzen el. Mi ennek a lehetőségnek az alapja? Mi oldhatja meg pozitív formában a kereszténység válságát?

---

² Lásd az egész tanulmányhoz az alábbi három dolgozatot: Bultmann R., von Soden H., Frick H.: *Krisis des Glaubens, Krisis der Kirche, Krisis der Religion. Drei Marburger Vorträge.* Giessen. 1931.

A tudomány a vallás helyét soha nem foglalja el. Az embernek ugyanis örök törekvése marad önmagát biztosítani az időben és aztán az örökkévalóságban. A függőség érzete az emberben soha nem szűnik meg. Ezért az Istenhit nincs veszélyben. Hasonlóképpen a válság semmiképpen nem érintheti a Jézus szelleméből áradó élő vallást sem, ami azonban semmiképpen sem azonosítható a mai kereszténységgel, mely varázsát, saját hibájából, sok tekintetben elveszítette.

A keresztény egyháznak — ha fenn akar maradni és irányítószerepét vissza akarja szerezni a nyugati kultúra életében — tudnia kell azt, hogy nem az a szerepe, hogy tudományt terjesszen, vagy tudományos vitákba döntő módon beleszólni próbáljon, hanem az, hogy hitet adjon, minél többet s minél mélyebbet; de ugyanakkor meg kell tanulnia azt is, hogy a tudományos ismeretekkel ellentmondó hitet nem prédikálhat. Az értelmetlen, az ósdi, az elavult mint olyan nem lehet a hit dolga, tárgya és alapja. Szüntelen reformációra van szüksége az egyháznak; nem szabad abba a hibába esnie, hogy minden körülmények között, józan belátása ellenére is ragaszkodjék ahhoz, ami korhadt, ami idejét multá, ami a múlté.

A kereszténység válsága számunkra nem jelenthet csapást; sőt ellenkezőleg, inkább örvidenünk kell annak, mert lehetőséget nyújt, alkalmat ad az evangélium új, aktuális megértésére.

A kereszténységgel éles ellentétben álló szociálista és kommunista társadalmi rendszer programja tulajdonképpen a jézusi tanítás jövő ígéretein nyugszik. A szociálista és kommunista propaganda azokról a dolgokról beszél, amelyeknek jönniök kell, egy jövő időről, amikor az elnyomottak felemelkednek, fajok, népek, osztályok szabadsághoz jutnak és boldogan élnek az igazságosság és béke eszményi állapotában. Ahhoz azonban, hogy ez a vágyálmainkban élő gyönyörű, boldog világ eljöhessen, nem szükséges semmiféle radikális társadalmi újítás. Ezt egyedül a gyökeresen megújított, Jézus szellemében megújult kereszténység tudja elvégezni. Csupán egy dolgot kell tennünk: vissza kell mennünk egészen Jézusig, aki erről az eszményi világról a legszebb álmokat álmodta, és aki az Istenbe, az Atvába vetett feltétlen gyermeki hitével és erkölcstanával lefektette az ideális közösségi élet örök alappilléreit.

Csak egy út van számunkra; ezt az utat visszafelé egészen

végig meg kell járnunk. Az útnak a végén egy ember, egy személyiség, Jézus áll. Ez a kezdet, a kiindulópont. Nem csupán az őskereszténységig kell visszamennünk, hanem egészen Jézusig. Ez az egyetlen alap. Az első keresztény gyülekezet hite, a Krisztushit már nem alap: az már állásfoglalás. A jézusi erkölcsan kategórikus imperativuszán épülhet fel és kell hogy felépüljön az eddiginél tökéletesebb, a jézusi Istenhiten és a jézusi felebaráti szereteten alapuló kereszténység, a Jézus szelleméből táplálkozó új, élő vallás, melynek alapköve az ismert, de gyakorlatban olyan ritkán alkalmazott parancs: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. Ez az első parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: szeresd felebarátodat, mint magadat.”

A Máté 25. rész 31—46. verseiben az elképzelt utolsó ítélet van leírva. A leírás szerint az ítélet órájában Jézus, a bíró beszélni fog majd az igazakhoz, akik Neki, mint éhezőnek és szomjazónak enni és inni adtak, akik Őt, mint jövevényt befogadták, mint meztelent felruházták, mint beteget és foglyot meglátogatták a leírás szerint. Az igazak ezt fogják felelni: „Uram, mikor láttuk, hogy éheztél és tápláltunk volna? Vagy szomjuhoztál és innod adtunk volna? És mikor láttuk, hogy jövevény voltál és befogadtunk volna? Vagy meztelen voltál és felruháztunk volna? Mikor láttuk, hogy beteg vagy fogoly voltál és Hozzád mentünk volna? És felevén a bíró azt mondja majd nekik: „Bizony mondom nektek, amennyiben megcselekedtétek eggyel az én legkisebb atyámfiai közül, énvelem cselekedtétek meg.”³

Ez a jézusi szellem kell, hogy irányítson mindnyájunkat a kereszténységet megújítani óhajtó nemes törekvésünkben és akkor a ma vajúdó és sok tekintetben tévutakon járó, válságban levő kereszténység ismét erő, élet és áldás lesz számunkra.

---

³ U. o. 77—78. old.

Berde Mózsa.

(Történelmi arckép.)

Írta: P. Szentmártoni Kálmán.

(Folytatás.)

Talán nem sértem meg a szerénység határait, ha Berdének fenti nyilatkozatával kapcsolatosan egy diákkori emléket újítok fel. Nagytudású, kiváló irodalom tanárunknak, Kanyaró Ferencnek szokása volt, hogy az írásbeli dolgozatokra bírálattokat írt s a dolgozatok kiosztásakor azokra élőszóval is megjegyzéseket fűzött. Ma is kegyelettel őrzöm dolgozataimra tett áldott keze nyomait. Egy alkalommal, mikor osztotta ki a dolgozatokat, megdicsért s még azt is hozzátette: „Ebből még tollforgató ember lesz”. Nemsokára zárthelyi dolgozatot írtunk a fősvényről, amelyben azt fejtegettem, hogy a fősvényesség megbocsátható olyan egyénnél, mint amilyen Berde Mózsa volt, aki azt egy magasztosabb, eszményi cél érdekében tette, cselekedte. Erre boldog emlékezetű tanárom a jelzett mondat mellé, haragos piros ceruzával ezeket írta: tizenhárom próbás jezsuita s a dolgozat kiosztásakor az előbbi dicséret után — megdorgált. Azóta is sokszor elgondolkoztam az idézett mondat tartalmán, most is eszembe jut s áldom örökké Kanyaró Ferenc volt tanárom emlékét, mint olyanét, akitől a legtöbbet tanultam, de bocsásson meg az ő köztünk élő szelleme, hogy én megöregedve is azt mondom, amit 19 éves fővel írtam Berde Mózsáról.

Berde nemcsak a maga anyagi emelkedését művelte, hanem minden magyar vagyonosodását szívből kívánta és akarta. Megvolt benne a föld örök szeretete, mindent a gazda nyugodt, tiszta látásával nézett és sokfelé megfordulva nem győzte dicsérni azokat, akik az ő gazdasági elvei szerint munkálkodnak. Az ő korában Kolozsvár legügyesebb gazdasszonyának a nem régen elhunyt *Péterfi Dénesné Péchy Katát* tartotta, mert,

amint Berde elbeszélte,¹ valósággal boldog érzet és gyönyörűség fogta el, mikor megjelent a Péterfiné udvarán s a különféle szép majorságok mindenfelől sereglettek üdvözlésére. Péterfiné életével és végrendeletével csakugyan igazolta, hogy nem volt méltatlan Berde dicséretére.

Berde az anyagiaknál még sokkal többre becsülte a szellemi kincseket. Nyugalomba vonulása után az egyház volt neki az éltető levegője s gazdag tapasztalatait az egyházi élet munkamezején érvényesítette. Volt az egyháznak jogtanácsosa, jószágfelügyelőségi elnöke, a jogi-, nevelésügyi és pénzügyi bizottságok elnöke. Mindenik tiszttségét erős kötelességtudással teljesítette, de a legnagyobb gyönyörűséget neki a tanuló ifjúság szellemi haladásának figyelemmel kísérése okozta. Mint kinevezett biztos megjelent az évvégi vizsgálatokon és pedig nemcsak, mint szemlélő, hanem nagy nyelvtudását és széleskörű történelmi ismereteit felhasználva, kérdéseivel sok új szempontot világosított meg az ifjúság előtt. Hogy az ifjúság sorsa mennyire szíven feküdt, azt legjobban *végrendelete* mutatja.

„Az okos embert három dologból lehet megismerni, — mondotta Berde, — házasságából, barátja megválasztásából és végrendeletéből”.²

Berde nem nősült meg, minthogy általában magánosok maradnak mindazok az emberek, akik nagy gondolatok, nagy tervek megvalósítását tűzik ki életfeladatul. De azért Berde mindig úgy érezte, hogy neki nagy, népes családja van, a székely tanuló ifjúság, akiről neki kell gondoskodnia. A feleséget költségesnek tartotta. Életének utolsó idejében már csak 20—20 krajcárt adott a házmesternének, hogy abból neki főzzön. Benczédi Gergely az egyház pénztárából ehhez minden napra 1—1 forintot adott s így Berde tisztességes, jó ellátást kapott. Dicsérte is a házmesternét: „Ha olyan feleséget kaptam volna, mint a házmesterné, aki pár piculából az egész napi kosztomat kiállja, meglehet, magam is megházasodtam volna.”³

Berdének barátai olyan kiváló emberek voltak, mint V. Daniel Gábor főispán, Kővári László történetíró, Mikó Lőrinc

¹ Székelykeresztúron Sándor János igazgató nejének.

² Benczédi i. m. 55. l.

³ U. a. 62. l.

jogtudós, Kovácsi Antal és Pap Mózes tanárok, Kelemen Benő jószágigazgató, stb.

Berde végrendelete mutatja legvilágosabban alkotójának emberszerető, magas szellemű gondolkozását és jószívűségét.

Az „ingyen örökséget” olyannak tartotta, mint ami csak civódásra ad alkalmat a rokonok között. „Az ember csak azt becsüli meg, amit maga keres, a más szerzeményét eltékozolhatónak hiszi.” — „Én a számító, okos, törhetetlen s amellet becsületes *munkásságot* tartom a legbiztosabb örökségnek. Ha gyermekeim volnának, ezt óhajtanám leginkább örökségül hagyni”, — írta Daniel Gáborhoz.¹

Mielőtt Berde Mózsa végrendeletét s annak nagy jelentőségét ismertetnők, röviden tekintsünk vissza az unitárius oktatásügyre, hogy annál világosabban álljon előttünk Berde nagy művelődéstörténeti cselekedete.

A reformáció hatása alatt kialakult: „akié az iskola, azé a jövő” elve s minden felekezet nagy súlyt helyez az iskoláztatásra. Az unitáriusok iskolaügyét János Zsigmond fejedelmi adománya alapozta meg. Az erdélyi fejedelemség megszűnése után az unitáriusokra szomorú idők következtek. A XVIII. században a Habsburgok támogatásával a katolicizmus jutott diadalra s a protestáns Erdély átalakult. Kolozsvárt, az unitárizmus szülőhelyén és más helyeken is elvették iskoláinkat, templomainkat, ingatlanainkat, de Ferencz József püspökkel szólva: „Az Úr nem hagyja el az övéit”.² Jőnek az unitárius világi nagyjaink és áldozatkészségükkel megmentik az egyházat. A XVIII. század végén Zsuki László, a XIX. század elején Augusztinovic Pál tettek nagyobb alapítványokat egyházunkban nevelési célokra, most hova-tovább mind inkább erősödik az a meggyőződés, hogy iskoláink fenntartásától függ egyházunk fennmaradása.

A világesi fegyverletétel után az osztrák önkényuralom nehezedett egyházunkra és olyan követelményekkel állottak elő, melyek iskoláinkra csaknem a megsemmisülést jelentették. Ekkor Káli Nagy Elek főgondnok és Mikó Lőrinc³ buzgóságá-

¹ Benczédi i. m. 56. l.

² Ferencz József: Beszéd a Berde Mózsa síremléke leleplezésekor, 1901. szept. 21-én. Keresztény Magvető XXXVI. évf. 1901. 267—271 l.

³ Ferencz József—Vári Albert. Unitárius Kistükör. 1930. 101. l.

val a hivek adakozásából teremtik elő azt az összeget, amelylyel a tanárok létszámát meg lehetett kétszerezni. Ez a csodálatos hitbuzgóság és áldozatkészség ismét megmentette iskoláinkat.

Az 1867-iki kiegyezés után az önálló magyar közoktatásügyi politika nem szorította háttérbe a történelmi egyházakat, hanem igyekezett igénybe venni ezeknek a közreműködését, de egyben törekedett minden téren a hiányokat, a mulasztásokat pótoltatni. Iskolai téren egyházunkkal szemben is olyan követelmények, kívánalmak merültek fel, hogy azokat az egyház Berde Mózsá hagyománya nélkül nem tudta volna teljesíteni. A régi kollégium sem nevelésügyi, sem egészségügyi szempontból nem elégítette ki a kor kívánalmait. Követelték új iskola építését, az egyházban megvolt a jó szándék az építésre, de Berde Mózsá hagyatéka nélkül ezt a szép renaissance stílú, díszes épületet, mely akkor a legkorszerűbb középiskola volt Kolozsváron, nem tudta volna felépíteni. Szóval a Berde Mózsá hagyatékának az volt a történelmi hivatása, hogy a XX. század iskolai követelményeit kielégítse.

Berde három végrendeletet írt, az elsőt 1865-ben, a másodikat 1881-ben, a harmadikat 1888. szept. 10.-én Kolozsváron.

Mindhárom végrendeleten egy vezéreszme húzódik keresztül: az unitárius egyház nevelői intézményeinek megerősítése, felsegélyezése. Kezdetben ugyan arra gondolt, hogy közművelődésre szánt alapítványát vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül teszi meg, de ezt a tervét később megváltoztatta. Végrendeletében megindokolja, hogy azért hagyja vagyonát a magyar unitárius vallás-közönségnek, mert annak: „nyomasztó szükségéi segélyért kiáltanak, midőn más és a többi egyházfelekezetek, részint királyi, részint gazdag magánadományozások által és az unitáriusoktól jogtalanul és erőszakkal elvett alapítványokkal, iskolákkal oly gazdagok, hogy segélyre éppen nem szorulnak”.

Márványba véshető rövid élet- és jellemrajzát adják Berdenek ezen szavai, melyeket végrendelete átnyújtásakor Benczédi Gergelynek mondott: „Egész életemben, úgyszólván gyermekségem óta, egy szent célért küzdöttem, sokszor gúny és ne-

---

/ Benczédi i. m. 130. l.

vetség tárgya voltam, rongyosan jártam, magamtól minden élvezetet megvontam, csakhogy az élembe tűzött nagy célt megközelítsem; meg akartam mutatni, hogy szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberiségnek, nemzetének, erős akarattal. Isten megáldotta igyekezetemet, jutalmazta fáradságomat, egyházunk s ebben székely nemzetünk élvezni fogja sok gonddal ápolat munkám gyümölcsét. Adja Isten, hogy okosan és haszonnal éljezzem.”¹

Az unitárius egyház lett az általános örökös, de hagyományozott Berde végrendeletében rokonainak, keresztgyermekének, több unitárius egyházközségnek, a tanítók jutalmazására, a kolozsvári leány árvaháznak s a Kolozsváron felállítandó vakok intézetének javára.

Itt részletesebben végrendeletének két pontjára térünk ki.² A 4. §. b. pontjában ez van: „Ötszáz forintos alapítványt teszek évenként, az oskolai évvégével kifizetendő, kolozsvári főiskolánk azon rendes tanárának, aki leckeóráját teljesen, minden perc levonása nélkül kitölti, egy órát sem mulaszt el, órája alatt csak tantárgyával foglalkozik s jó sikerrel tanított; ezen alapítvány fel nem osztható; célom evvel az, hogy szorgalomra serkentsem a tanár urakat s jutalmaztassék a szorgalom és lelkiismeretes működés.”³

Berde eszményi végrendeletének ez a legszomorúbb pontja. Berde, mint tanuló átélte a régi iskolák egyházi nevelését s tapasztalatból tudta, hogy azoknak szigorúságában, kételyeket nem tűró egyenességében nagy nevelőerő volt. Acélos karokat, acélos szíveket formáltak. Vallásosságra, becsületességre, munkásságra és önállóságra neveltek, mert a hasznossági elvét sem tévesztették szem elől. Majd a nevelés kezd hatalmi kérdés lenni. Berde korában báró Eötvös József. nagy közoktatásügyi

¹ Benczédi i. m. 60—61. l.

² Ez a két pont a 4. §. b. pontja és 8. §. a „cipő alapítvány“. Alaki hiányokra hivatkozva Márkos Ferenc, özv. Márkos Andrásné szül. Márkos Rozália, Márkos Juliánna azzal támadták meg a végrendeletet, hogy Berde Mózsa, mikor a végrendeletet alkotta, sőt már évekkal azelőtt elmebeteg volt. A perelő oldalági rokonok az említett két pontra hivatkoztak, hogy Berde szabad akarattal nem tudott volna így rendelkezni, mint ahogyan az a végrendelet 4. §. b. pontjában és 8-ik §-ban van megállapítva.

³ Benczédi i. m. 132. l.

miniszterünk már hirdette, hogy minket magyarokat csak kultúránk tarthat fenn. A kiegyezés után emelte a középiskolák jelentőségét az is, hogy ezek által remélték az idegen nemzetiségeket a magyar állameszmének megnyerni. A mi iskoláink közül Székelykeresztúr teljesített ilyenirányú missziót, bár ebből a haszon mellett kár is származott, mert a magyar középiskolákban kiműveltekből kerültek ki a legnagyobb nemzetiségi agitátorok.

Kolozsvári főiskolánknak századokon át vezető, nagy tekintélye volt. A hitújítás szabad szelleme teremtette meg János Zsigmond fejedelem adományából. Sok üldöztetésnek volt kitéve, de az unitárius hitbuzgóság újra és megint újra építette, hogy nemes hagyományaival tovább terjessze a fölvilágosultság és haladás nemes eszméit. Ez az iskola a magyar nemzeti művelődés történetében fontos szerepet töltött be s minden öntudatos unitáriusnak mindig a szemefénye volt. Berde is ilyennek látta s azt akarta, hogy továbbra is méltó legyen régi, nagy hírnevéhez. Berde azonban mindent reálsan és biztosan látott s mint, aki kolozsvári kollégiumunk belső életét mindig figyelte, az évvégi vizsgálatokon résztvett, amint végrendeleteinek lesújtó szavai mutatják észrevette, hogy féltett főiskolánk életében, a tanári munkában hanyatlás állott be. Berde százada egyébként tekintélyromboló, de máskép állunk még a liberálisizmus híveinél is az iskola tekintélyével. Berde fent idézett soráival intő szózatként kiáltott az egyház és a nevelők felé, hogy ha van tekintély, amelynek meghomályosulni sohasem szabad, a nemzeteket nevelő iskoláé, a tanítása ilyen, mert az az iskola el van veszve, amely tekintélyét veszítette el.

Berde, aki egész életén át a jutalom minden reménye nélkül törhetetlen akaraterővel dolgozott, mint a munkásság élő megtestesítője ezt az alapítványt a tanárok szorgalmának ébrentartására, serkentésére a legjobb szándékkal tette. Nevelői hit s az a nagy nevelői akarat húzódott meg e mögött a rendelkezés mögött, hogy minden lehető eszközzel magasabbra akarta emelni a nevelés színvonalát, de mikor Berde végrendelete életbe lépett, megszólalt a tanári önérzet, hogy lehetetlen annak végrehajtása, hogy a végrendelet kívánalma szerint jutalmaztassák a szorgalom és a lelkiismeretes munka. E. K. Tanács felhívására a főgimnázium igazgatósága 1900. február 6.-án Boros

Sándor igazgató előterjesztésében tárgyalta ezt a kérdést. Volt olyan vélemény, hogy a jutalmat ne is adják ki, mert az Eris almája s a tanárok között csak egyenetlenkedést fog szülni, más önművelésre, tanulmányútra akarta kiadatni, más a tanári özvegyeknek, árváknak, vagy pedig a tanároknak szükség szerint adják. Abban csaknem mindnyájan egyetértettek, hogy a végrendelező akarata szerint ezt a pontot lehetetlen végrehajtani. Ki állapítja meg, ki ellenőrzi, hogy melyik tanár volt a legpontosabb, a leglelkiismeretesebb? Egy igazgató nem vállalkozhatik arra, hogy pedagógiai bakter legyen, s a folyosókon vagy éppen a tanterem ajtójának kulcslyukán ellenőrizze, vagy éppen az iskolaszolgákkal lesessen a tanárok után. A tanárok sem ellenőrizhetik egymást. Mi legyen hát? Elhatározták, hogy a kolozsvári főiskola tanárai jutalmazására hagyott (500 forint) 1000 koronát évenként egy összegben adják ki szolgálati rangsor szerint azoknak a tanároknak, kik működésük közben lényegesebb panaszra okot nem adtak.¹ A rangsoros határozaton nem csodálkozunk, ha tudjuk, hogy volt pedagógusunk, aki azt vallotta és nyíltan hirdette, hogy minden tanári munka egyforma. Berde, aki Brassaival együtt a tanítói, tanári mesterséget nagyra becsülte, másképen gondolkozott. Berde az ő korának tanáraitól személyes meggyőződés után nagyon jól tudta, hogy nem minden tanári munka egyforma, valamint ma is tudja ezt minden tanár, de Berde tudta azt is, hogy az iskolának éltető és legfontosabb nevelője a rend, amiben a tanárnak kell elsősorban jó példával előljárnia. Berde elgondolásában, akit mindig a kötelességteljesítés szélsősége hajtott, a tanári pálya nemcsak kenyérkereset, hanem elhivatás, neki a tanítás, mint kötelesség, mint életfeladat volt eszményképe s ezzel egyben háttérbe akarta szorítani a hanyag, lecke-feladó tanárt, de Berde végakarata ebben a pontban nem teljesülhetett. Berde végrendeletének szavaiból, szelleméből kétségtelenül megállapítható, hogy ő a tanári jutalmazásnál csak a gimnáziumi tanárookra gondolt, de az E. K. Tanács meghatározta, hogy a Berde Mózes jutalomdíjra a kolozsvári főiskola rendes tanárai közül jogosultak: a) a püspök, ha tanári teendőt is végez, b) a theologiai rendes tanárok, értve a paptanárokat is, c) a főgimnáziumi tanárok.

¹ Igazgatósági jegyzőkönyv 102 — 1899/1900. jkvi sz.

A főiskolai igazgatóság szavazattal dönt s a három legtöbb szavazatot kapott egyént kijelöli, felterjeszti az E. K. Tanácshoz. A főiskolai Igazgatóságnak ajánlata nem köti E. K. Tanácsot, hanem minden vitatkozás kizárásával titkos szavazattal állapítja meg az igazgatóság által kijelölt tanárok közül.

E. K. Tanács először az 1899—1900tanévi 1000 K. jutalmat tanári érdemeinek elismeréséül felajánlotta Ferencz József püspöknek.¹

Közben E. K. Tanács a Berde tanári jutalom szabályzatát oda módosította, hogy a rendes torna- és énektanítót is bevette az igényjogosultak közé.² Az 1902—3. tanévre az E. K. Tanács a Berde tanári jutalmat Mózes András lelkész árváinak utalta.³ Visszatértek a végrendelet szellemére is s a rangsorban egy tanárt mellőztek, akit a jutalomdíjra érdemtelennek tartottak. Majd jöttek az ilyen furcsaságok: Kanyaró Ferenc már nem tanított, nagy betegsége miatt ideiglenes nyugalomba volt bocsátva, mikor a Berde Mózsa tanári jutalmat az 1905/6. isk. évre megkapta. Dr. Barabás Ábelnek halála után ítélték oda a Berde tanári jutalmat. Beadatott 9 szavazat s ez mind Barabás Ábelre esett, mert a halál mindent kiegyenlít, még a versengést is. Az 1917/18-ik iskolai évre Kelemen Lajosnak ítélték, de ő akkor már a kollégiumból eltávozva állami szolgálatban állott.

Ha már Berde végrendeletének a végrehajtását egyetemesen lehetetlennek tartották, akkor az az egyedül üdvös lehetőség kínálkozott, hogy a magasabb fokú tanítás céljainak előmozdítására mindig olyan tanárnak adják a jutalmat, aki önművelés céljából külföldi tanulmányútra akar menni.⁴ Ha előfordult volna olyan eset, hogy valamelyik évben Kolozsvárról senki sem akar tanulmányútra menni, akkor azzal a határtalan liberális szellemmel, amellyel ezt az egész jutalomdíj ügyet kezelték, kivételesen ki lehetett volna a tanulmányi jutalomdíjat a székelykeresztúri tanári karra is terjeszteni s képzetebb és tapasztaltabb tanári karral a Berde nevelői akarata, a *lőbb és jobb tanítás* is megfelelőbben lett volna biztosítva, mint

¹ Igazgatósági jegyzőkönyv 137 --- 1900/901.

² E. K. T. 725—1912. San. sz.

³ E. K. T. 952—1903. sz.

⁴ Kezdetben az 1000 korona jutalom 500 véka tiszta búza árát jelentette.

a rangsoros elosztással. Azonban a Berde tanári jutalomnak fenti módon vázolt kezelésével Berde komoly realizmusa az egyházi intézkedésben lírai lett s még a tanári önnevelés, továbbképzés célját sem szolgálta.

Berde végrendeletében nemcsak mélyen gondolkozó nevelőnek, hanem egyben kiváló kulturpolitikusnak is bizonyult. Ebben a kérdésben is gyakorlati úton haladt. Berde látta a tanárok szociális helyzetének a mostohaságát. Vallotta, hogy a tanárikart először anyagi gondjaitól kell megszabadítani, hogy a szellemiek művelésére annál több ideje legyen. Sokra értékelte a tanári munkát, tudta, hogy jó iskolát csak jól fizetett tanárikarral lehet megteremteni s ezért jelentékeny összeget hagyott a tanárok fizetésének rendezésére és újabb tanszékek létesítésére. Az ő gondoskodása következtében a székelykeresztúri rendes tanárok fizetését a legmagasabb fokon, 800 forintról 1200 forintra emelték, ami 50%-os emelést jelentett. Minden elképzelhető megtett Berde a tanárok emelése érdekében, mert meg volt győződve, hogy a nemzeti élet és jövő szempontjából a legfontosabb társadalmi osztály. Berdének ezen tiszta látású álláspontját nem győzzük eléggé kihangsúlyozni, de ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a magyar köztudat a Berde felfogásából ma is épen olyan távol van, mint 50 évvel ezelőtt.

Amint említettük Berde ismerte és vallotta első nagy közoktatásügyi miniszterünknek, Br. Eötvös Józsefnek azon megállapítását, hogy: „Magyarország jövője a kultúra kérdése”.¹ Ezt a tételt azóta sem tagadta meg egyetlen magyar kulturpolitikus sem, sőt újabban kibővült azzal, hogy vezető szellemeink Magyarország történeti hivatását abban látják, hogy a jövőben is a kultúra közvetítője legyen Nyugat és Kelet között. Hírdetik vezető politikusaink, hogy a tanárok a kultúrának, a tudományosságának, irodalomnak termelői és terjesztői. Ismételtetni halljuk Riedl Frigyes után, hogy: „A magyar tanár, a magyar jövendő”. Hangoztatják, hogy a nevelésügy a mai társadalomra élet vagy halál kérdése, melytől a nemzet egész jövője függ. Elismerik, hogy a tanárok kezében van a *nemzet-nevelés* legnemesebb feladata, ők a nemzeti élet legkényesebb

---

¹ Szentiványi Gyula köszöntöje a Berde serleggel. Keresztény Magvető XXXVI. évf. 272—74. l.

munkájának irányítói, iskolán kívül pedig a közösségi élet minden munkája a kezükben találkozik, ők a tízes szervezetek vezetői, nemzeti összekötők, a reviziós liga mozgatói, jótékony-sági és társadalmi egyesületek irányítói stb., de az érdem elismerésénél mostohán bánnak velük, lenézik, háttérbe szorítják, a régi rabszolga tanítók utódait látják a nagyrészt szegényebb osztályból kikerülő tanároknak, mert mi mindig jogász nemzet voltunk és vagyunk s minden hatalom és dicsőség ezek számára terem. Nálunk a társadalmi osztályokat nem a végzett munka mennyisége, minősége és fontossága, hanem az anyagiak után ítélik meg. A román impérium idején még az iparosság és kereskedő osztály is lesajnálta az erdélyi magyar tanárságot, a felszabadulás után sokat emelkedett anyagiakban s így tekintélyben is a tanári testület, de messze elmaradnak ma is a bírói statustól.

A végrendelet 8. §-a szerint Berde Kisküküllő megyében, Nagy-Bunon levő birtokait *cipó-alapítványra* adományozta: „Kolozsvári főiskolánkban száz, tordai iskolánkban ötven, székelykeresztúri iskolánkban ötven, összesen 200, kétszáz jó erkölcsű, igazán szegény, jó tanuló részére úgy, hogy minden tanuló kapjon naponként három jó, egészséges, tápláló kenyeret, vagy cipót, ilyen cipót egy 16 kupás erdélyi vékából szokás sütni 60 darabot.”

Miután az egyház a Berde végrendeletét megtámadó örökösöket nagylelkűen kielégítette, az 1889-ik évi Zsinati Főtanács¹ a Berde Mózsa cipó-alapítványra vonatkozó szabályzatot ideiglenesen megállapította. A Berde cipó-alapítvány az 1899—1900-ik isk. évben lépett életbe. Ez a tény unitárius kollégiumunk újkori történetének egyik legjelentősebb eseménye. Lázasan készülődött az igazgatóság a nagy esemény megvalósítására s elhatározták, hogy az első cipóosztás megfelelő ünnepélyességgel történjék s az ösztöndíjat élvezők névsora évről-évre egy erre a célra nyitandó könyvbe vezettessék. Hogy ezt az eseményt valósággal történelmi jelentőségűnek tartották, azt igazolja az is, kimondták, hogy az első cipó, amelyet Losonczy Albert pékmester mutatványszámképen küldött, kiszáritva el fog helyezettetni és megőriztetni.

¹ 80 - 1899. sz.

Az első tanévre a szabályzatban megállapított minimális, napi kenyérmennyiségre ($\frac{1}{2}$ kg.) 71 tanulót hozott javaslatba az igazgatóság az E. K. Tanács által utalványozott évi 1300 forint cipószükségleti összegből. Ezen kívül történt a Berde-családból származók segítése.¹

Kezdetben minden tanuló naponként 3 drb. cipót kapott s egynek súlya volt 20 deka gramm, vagyis naponta 60 deka gramm, háromszorosa a nem régen élvezett háborus fejadagnak. Boros Sándor igazgató egy hónapi tapasztalat után jelentette az igazgatóságnak, hogy a Berde Mózsa-féle cipók 20 deka grammos nagyságban, különösen a kisebb tanulók részére igen nagyok s ezért ajánlja, hogy ezután 15 deka grammosok adassanak s az így megtakarított kenyérmennyiség adassék más szegény tanulóknak.²

Egyházi Képviselő Tanács a Berde Mózsa-féle cipók súlyát 20-ról 16 deka grammra szállította le 1899. november 1-től s a fennmaradó cipó-ösztdíjra újabban 15 tanulót vett fel.³ A Berde-cipók nemcsak a kollégiumban, hanem az egész városban népszerűkké s valóban egy új fogalommá lettek. A főtanácsi közös Berde-ebédeken is ezeket szolgálták fel s még Losonczy Albert pékmester is, csak hogy továbbra is ő süthesse a Berde-cipókat, önként tett ajánlatot, hogy a következő 1900—1901-ik isk. évre 12 krajcár helyett 10 krajcárért süti.⁴

Berde tehát nem csak kultúrát, hanem kenyeret is akart adni a székely ifjaknak, mert ő is tudta, hogy ezen a kettőn múlik, hogy mit hoz a jövő. A székely kenyér már akkor, kevés, nehéz, drága és keserű volt, ezért akart Berde a tanítató szülők kenyérgondján segíteni. Berde, aki mindig szerényen, szegényesen élt s mindig úgy dolgozott, mintha nem volna miből élnie és a mindennapi kenyérért keményen verejtékezett, mikor az erőit gyöngültni érezte, már enni sem akart, mert az volt az elve, hogy aki nem tud dolgozni, az ne is egyék, az a Berde, aki magától sokszor még a kenyeret is megvonta, kétszáz tanulónak biztosította a mindennapi kenyeret. A kenyér a mi legszentebb eledelünk, amiért mindennap imádkozunk. Berde

¹ Igazgatósági jegyzőkönyv 19—1899/900. jk. sz.

² Ig. jkv. 53—1899/1900. ig. jk. sz.

³ Igazgatósági jegyzőkönyv 64—1899/1900. jkv. sz.

⁴ Ig. jkv. 158—1899/1900. jkv. sz.

is annak tartotta, soha egy darabocskát el nem dobott volna, tudjuk, hogy mikor a Széchenyi-téri vendéglőben étkezett, ha ebédnél egy falatka kenyere megmaradt, azt gondosan becsomagolta és hazavitte, ha pedig buni birtokáról Székelykeresztúrra ment, akkor is mindig hozta zsebében a mindennapi kenyeret.¹ Mikor a Berde végrendelete életbe lépett s a tanulók kapták a mindennapi cipóikat a hálátlanság iskolapéldája játszódott le e díszes épület falai között, amelyeket Berde pénze nélkül fel sem tudtak volna építeni; a tanulók megmaradt Berde-cipó darabjaikat eldobálták, egymást hajigálták vele. Boldog idők könnyelmű ifjúsága, ez ma nem történhetik, de lehetetlenség meg nem jegyeznünk azt, hogy itt már az ifjúság nevelésében, felügyeletében is hiba volt. Berde szelleme azonban teljesen áthatott egy iskolaszolgát, aki az eldobott cipódarabokat összegyűjtögette, eladta s az ebből kapott pénz képezte vásárolt házának alapját.

(Folyt. és vége.)

Az Unitárius Irodalmi Társaság január 30-án tartott felolvasó ülése. Január 30-án d. e. 11 órakor volt az U. I. T. nevezetes felolvasó ülése, melyen *Szent-Iványi Sándor* budapesti vezető-lelkész, a társaság alelnöke elnökölt. Szent-Iványi Sándor elnöki megnyitójában az irodalom lelkiségéről beszélt, amelynek a háborus bonyodalmak között is helyt kell állania. Ezután *Dr. Kovács Lajos* teol. tanár tartotta meg érdekes felolvasását a „Kereszténység válsága” címen, mely egyúttal irodalmi tagsági székhelylője is volt. A kitűnő tanulmányban előadó kimutatta, hogyan került a vallás válságba a tudománnyal s rámutatott a válságból való kivezető útra. A válságot a Jézus vallásához való visszatérés tudja megoldani. Az érdekes felolvasás mély hatást gyakorolt a közönségre. Ezután *P. Szentmártoni Éva*, a kolozsvári Nemzeti Színház kiváló énekesnője Verdi „Trobador” című operájából Leonora-áriáját adta elő kiforrott művészettel *P. Szentmártoni Lenke* művészi zongorakísérettel. *Kelemen Lajos* alelnök, levéltári főigazgató Turi Jobbágy Károly száz évvel ezelőtt elhalt főúri körökben ismert jeles unitárius festőművész emlékét elevenítette fel kedves színekkel. A kiváló hatást kiváltó magas színvonalú felolvasó ülés *Szent-Iványi Sándor* tartalmas bezáró beszédével ért véget.

¹ Özv. Sándor Jánosné elbeszélése.

Mit értettek presbyter alatt a 16. században ?

Hogy a katolikusoknál ez felszentelt papot, áldozárt jelentett, azt szinte fölösleges mondani. Hiszen a subdiakonusi és diakonusi fokok után presbyterre való szenteléssel érik el az áldozópapságot!

A 16. század protestánsainál természetesen szintén nem jelenthetett egyebet. A protestánsná lével nem változtatta meg a világot az emberek körül. A mindennapi élet teendői, szokásai, beszédanyagai, kifejezőmódjai mind azon az úton maradtak, amelyen addig jártak. A változás, az átalakulás csak lépésenként, fokozatosan történhetett. Aki száz év múlva hasonlított össze az állapotokat a száz év előttivel, elálmélkodhatott a különbségen, de aki egy év múlva teti hasonlót, csak nagyon élesen látó szemmel fedezhetett fel valami eltérést az előző évi-vel szemben.

Igy tehát a naponként használatos presbyter szó sem ment ki a divatból az első protestánsoknál, s nem egyéb-
re alkalmazták, mint addig. A papot értették alatta. Szám-
talan bizony-
ságot lehetne erre felsorolni. De egyetlenegy elég lesz arra, hogy minden józan elmét meggyőzzön erről. A komjáti kánonok, melyek pedig a reformáció kezdete után mintegy száz év múlva jöttek létre, olyan cáfolhatatlan bizony-
ságot szolgáltatnak erre, hogy szinte célzatosnak gyaníthatná az ember, ha egyáltalában feltehető volna, hogy előrelátták a 19. és 20. század ebbeli félre-
értéseit.

Ezeknek az öt szakaszba beosztott 1623-i kánonoknak a harmadik szakasza a latin eredetiben következő címet visel: „De presbyteris communiter sic dictis, seu pastoribus ecclesiarum”, vagyis „a közönségesen úgymondott presbyterekről vagy az egyházközségek lelkészeiről”. Tehát még akkor is, amikor megkezdődött már e szónak más fogalom részére való lefoglalása, mégpedig egészen közel a samarjai superintendentiához, e kánonok megalkotójához: a pap közönségesen használt elne-

vezésül tünteti fel a presbyter szót. Hogy pedig valaki a teljes szöveg összefüggő értelmének, itt az egész szakasz tartalmának figyelmen kívül hagyásával valahogy azt az öncélú következtetést le ne vonhassa ebből a címíratból, hogy nemcsak a presbyter, hanem ennél fogva a pastor szó is valami felsőbb fokú papt, tanácsbíró-félet jelentett, arról nemsokára az alsódunameléki egyházkerület gondoskodott. T. i. a latin eredetivel együtt magyarra fordítva is kinyomatván 1642-ben ezeket a kánonokat, a harmadik szakasz címét magyarul ekképen szövegezte: „Az eklézsiáknak prédikátoriról”. Ezt már igazán el nem magyarázhatja senki, tehát kétségtelen, hogy az eklézsiái prédikátor annyi mint eklézsiái pastor, ez pedig annyi mint presbyter.

Az új értelemben vett presbyteriumok első szervezője, Kanizsai Pálfi János pedig annak vette elejét, hogy valaki úgy hivatkozhassék rá, mint más véleményben levőre. Az általa szerkesztett 1630 évi pápai kánonok IV. caputjának 1. pontja ekképen szól: „Communiter omnes in universum ministros, proprie istos seniores, late autem seniorum collaterales presbyteros dici et esse intelligimus”.¹ Amiből nyilvánvaló, hogy bár a görög presbyter a latinban a seniornak felel meg tulajdonképpen, közönségesen és általánosságban a papokat értették presbyterek alatt és ő kezdi meg egy más értelmű használatát e szónak. Sapienti sat.

De meg kell emlékeznem még két dologról. Először arról, hogy mi tette zavarossá a tarcal-tordai hitvallás ezzel összefüggő fejtegetéseit abban a szövegben, melyet Kiss Áron tett közzé. Mert igenis zavarosak. Aki annyit foglalkozott 16. századbeli dolgokkal, mint én, rögtön észreveszi, hogy ott nincsen rendén valami. Szorgosabb átvizsgálás után arra is rájöttem, hogy hol kell lenni a hibának. Ott, hogy a magyarra 1655-ben szintén kiadott eredeti latin szöveg „presbyterium” szava, mely másutt, ahol elferdíthetetlenül „papságot” jelent, úgy van hagyva a magyar fordításban is, egy cikkben mégis le van fordítva „egyházi tanácsnak”. Bár ezt látatlanban bizonyosra vettem, alkalmilag mégis utánanéztam az eredetiben. Ugy volt és

¹ Mokos Gyula: A hercegszölösi kánonok más egyházi kánonokkal... 1901. 226. l.

² Erre a komjáti kánonok szintén utalnak egy helyen.

úgy van. Az általam üldöztetésökért és beigazolt helyességű törekvésökért rokonszenvvel tárgyalt puritánusokról megdöbbenéssel kell megállapítanom, hogy nem mindig jártak igaz úton. Midőn tudták, hogy a csaknem száz évvel azelőtti kánonoknak összes cikkeiben mit jelent, mégpedig egyöntetűen ugyanazt, a presbyterium szó, mégis különbözőképen ültették át a saját különleges céljaikhoz képest propaganda eszközéül. Így aztán zavar állott elő, mely a legkevésbé sem alkalmas olyannak a bizonyítására, ami ellentétben áll a presbyter és presbyterium valódi értelmével.

A másik felemlíteni valóm, hogy mit értett hát Melius 1567. évi articulusaiban az alatt, hogy a papszentelést „vagy zsinaton vagy a presbyterek collegiumában” kell végezni. Aki ismeri Meliusnak szokatlanul a papismus légkörében élő gondolkozásmódját (V. ö. Révész Imre: A debrecen-egervölgyi hitvallás és a Tridentinum. 1934.), és aki tudja, hogy ez annyira ment, hogy a gyulafehérvári második hitvitán nem kizárólag a bibliát akarta perdöntőnek tekinteni, hanem azonkívül az apostoli és egyházi symbolumokat, valamint a szent atyák és egyházi tanítók műveit: nem lepődnek meg azon, ha e kifejezésben a katolikus korból még élő igazi presbteryeket értené, kik egyekben is élveztek kiváltságot, amennyiben p. o. az Oláh és Telegdi üldözései nem mindig terjedtek ki rájuk. Könnyen lehet azonban, hogy mivel a zsinatnak a legtöbb helyen rendes, ha nem is szavazattal bíró résztvevői voltak a tanítók is, amit Tiszántúl csak a kisebb cikkek követeltek ugyan meg tőlük kifejezetten, mégis arra gondolt Melius, hogy nélkülök, csupán papok jelenlétében is megtartható a papszentelés, aminthogy még olyan intézkedés is van a 16. századból, amelyik szerint elég volt hozzá a püspök egyházmegyéjének a papsága, ténylegesen pedig a jelek szerint akárhányszor még kevesebb jelenlevő is.

Az az egy bizonyos, hogy csupán olyat érthetett Melius, aminek tudott a létezéséről, és semmiesetre sem olyat, ami az előadottaknál fogva nem is létezhetett, vagyis nem valami tanácsbírói kar féjét.

Zoványi Jenő.

Egyháztörténetírásunk feladatai.

Olyan feladatról van szó, amelyről általában mint kívánalomról nem kell sokat beszélni s annál kevésbé sokat írni, hanem úgy kell tenni, amint dr. Gál Kelemen, egyházunk egyik legnagyobb szelleme tette és teszi, hozzá kell fogni a munkához mindenféle fölösleges tervezgetés és időtpazarló sokféle gyűlésezés nélkül. Dr. Gál Kelemen mondta, hogy az unitárius egyháztörténetírás nagy feladatát *helyettünk nem végzi el senki*. Az a mi kötelességünk. Mert amit mások végeznek el, azt többnyire más szempontból, más érdekből írják s gyakran látjuk azt is, hogy egyes különben kitűnően képzett tudósok akarva nem akarva tudományos munkájukba propagandát vegyítenek éppen az unitarizmus kárára. Gondolok most első sorban azokra az egyháztörténelmi megállapításokra, melyek az unitarizmust s az unitárius egyház vértanuságot is vállalt nagy alapítóját, Dávid Ferencet hamis színben tüntetik fel. Nemcsak a szombatosságot törölik igen gyakran az orrunk alá, hanem Dávid Ferencről s az unitarizmusról a valóságnak meg nem felelő képet festenek s véletlenül vagy szándékosan elhallgatnak sok olyan tényt, amelynek ismeretére nemcsak nekünk, hanem a magyar életnek, a közművelődésnek is szüksége van.

Az egyháztörténelem tanulmányozására tehát föltétlen szükségünk van már egyházunk igaza, hivatása, méltósága s néha-néha védelme szempontjából is.

A „Keresztény Magvető” s az „Unitárius Irodalmi Társaság” előtt ez a kérdés nem új, nem meglepetésszerű. A „Keresztény Magvető” elindulása után mindjárt tekintélyes helyet szentelt az unitárius egyháztörténelemnek. Jakab Elek, Benczédi Gergely, Ferencz József püspök, Simén Domokos, Kővári László, Buzogány Áron, Kovácsi Antal, Kanyaró Ferenc, Boros György, Kelemen Lajos, dr. Gál Kelemen s mások, sok unitárius kiválóság művelte az unitárius történetet. Az egyházi jogi irodalom

terén pedig dr. Ferenczy Géza főgondnok és dr. Tóth György kuriai bíró, Fekete Gábor főgondnok írásai emelkednek ki, mint leginkább maradandó értékek.

Az „Unitárius Irodalmi Társaság” megalakulása óta még céltudatosabban folyt az egyházépítő munka más szempontjai mellett egyháztörténelmünk művelése is. Ebben a tekintetben különösen sokat dolgozott az oly korán elhunyt dr. Borbély István tanár. Az Irodalmi Társaság azonban azzal igazolta legjobban pótolhatatlan voltát, hogy néhány unitárius szellemnek életrajzát vagy pályázathirdetés, vagy megbízás útján megíratta. Így látott napvilágot János Zsigmond életrajza kiváló főszerkesztőnk: *P. Szentmártoni Kálmán*; Benczédi Gergely, Kilyéni Ferenc József püspök és kora, a kolozsvári Unitárius Kollégium története 2. k., Jakab Elek és kora című már terjedelműkre nézve, de belső tartalom és lelkiismeretes utánjárás szempontjából is hatalmas művek *dr. Gál Kelemen* tanügyi főtanácsos. gimn. igazgató tollából.

Ha az Irodalmi Társaság nem tett volna többet a fönnebb vázolt művek kiadásánál, illetve a kiadás ügyének előmozdításánál, akkor is érdemes munkát végzett volna. Midőn tehát az „Unitárius Irodalmi Társaság” lapjának, a „*Keresztény Magvető*”-nek jövő feladatairól beszélünk, a multnak gazdag eredményeire tekinthetünk vissza. Boldogan állapíthatjuk meg, hogy a „*Keresztény Magvető*” az unitárius élet és történelem nélkülözhetetlen kincses háza, bizonyos tekintetben az unitárius tudományosság enciklopédiája, habár nem rendszeres, hanem csak véletlen, ötletszerű összeállításban is.

Mégis most, midőn az irodalmi társaság *Kriza* János költő és tudós püspökünk nagy nevét írta zászlójára,¹ nem lesz hiábavaló, ha az irodalmi társaságnak munkaprogramjáról a nyilvánosság előtt is beszélünk. E cikkben természetesen a munkaprogram *csak egy részéről*: az egyháztörténelem kérdéséről.

A „*Kriza János Unitárius Irodalmi Társaság*” hivatalos folyóiratának szerkesztőbizottsága elhatározta, hogy a folyóiratot az unitárius vallás, teológia, egyháztörténelem, egyházi irodalom s általában mindazok a szempontok szerint szerkeszti.

---

¹ A módosított alapszabályok jóváhagyásra fel vannak terjesztve a belügyminisztériumba.

amely szempontok a 70 éves folyóiratban mint kívánalmak teljesülést nyertek.

Arra igyekszük, hogy a folyóirat mindegyik száma az említett szempontoknak megfelelően, aránylagosan szolgálja azokat a kívánalmakat, melyeket a jelen és a jövő elvár ettől a ragymultú tudományos folyóirattól.

A jól kiépített úton igyekszünk tehát tovább haladni s ha szükséges, magát az utat tovább építeni.

Ebben a nemes munkában e sorok írójának az a megtisztelő feladat jutott, hogy az egyháztörténelem és egyházjog terén jelentkező kérdésekkel foglalkozzék, megnyerve ez eszme-körnek mindazokat, akik ebben a tekintetben a munkaközösségben való részvételükkel szolgálni hajlandók. Értjük ezalatt első-sorban azokat a lelkészeket, akik az egyháztörténelemben jár-tasságot szereztek, elsősorban a teol. magántanárokat, törté-nettudós tanárokat és más világi szakembereket. Ezen a téren valóban oly munka vár reánk, amelyet rajtunk kívül senki más el nem végez, de amivel mi adósok vagyunk s adósságunkat a jutalom reménye nélkül is kell törleszteniünk.

Bizonyos vagyok abban, hogy ezen a téren folytatandó teendők körül az unitárius egyház vezetőelemeinek meglehető-sen egyhangú felfogása van. Mégis, úgy gondolom, nem lesz fö-lösleges legsürgősebb feladatkörülnket röviden vázolni. Ezzel az egyéni munkát, a mindennapi kérdések tárgyalását egyáltalán nem akariuk meggátolni. Az unitárius történelemnek nincsen olyan területe és szempontja, amely alapos feldolgozásban ne érdekelne minket. Legsürgősebb teendőinket a szerkesztőbizott-ságban történt megbeszélések figyelembevételével a következők szerint csoportosítjuk.

I. A forrásművek feltárása. A „Keresztény Magvető” hosszú ideig úgyszólván rendszerese 1 közreadott ú. n. egyháztör-ténelmi adatokat. Ezzel nagy szolgálatot tett egyúttal a ma-gyar művelődéstörténetnek is, nemcsak az unitárius történe-lemnek. Nagyon fontos, hogy folyóiratunk térjen vissza erre a régi jó ösvényre s lehetőleg mindig közöljön valamit a multból. Egyházi levéltárunknak s bizonyára más levéltáraknak is, egy-házközsegeink leveles ládáinak is még sok példánya kívánkozik a nyilvánosságra, mert valami mondanivalója van a multból a jelennek. Nagy szolgálatot tesz a magyar művelődésnek és egy-házunknak, aki az ilyen adatokat felkutatja és közreadja.

Ebben a tekintetben nem kell legelőli, a kutatással kezdenünk a munkát. Dr. Gyallay-Pap Domokos egyet. tanársegéd bécsi tanulmányutja alkalmával az udvari levéltárból sok unitárius vonatkozású adatot összegyűjtött. Ezeknek megjelenése föltétlen egyházi és magyar tudományos érdek. Ha lehetséges, folyóiratunk hasábjain, ha pedig itt nem jelenhetik meg térhiány miatt, föltétlenül gondoskodnunk kell külön kötetben való megjelenéséről. A forrásműveknek a föltáráshoz tartozónak tartom a régi, de fontos műveknek, egyháztörténelmi forrásmunkáknak és más jelentős műveknek, melyek latin nyelven jelentek meg, magyar nyelven való kiadását. Ezen a téren sem kell az elindulás mikéntjét kezdeni, mert Márkos Albert jeles tanár és kollégiumi könyvtárnok fordítja Kénosi Tőzsér—Uzoni Fosztó—Kozma latin nyelvű nagy históriáját. Az első kötet már készen is van 1050 kézirati oldalon, amely nyomtatásban sem lesz sokkal kevesebb. E nagy munkára az egyházi főhatóság is figyelmet szentelt s minden reményünk meg van arra, hogy nyomtatásban való megjelenéséről is gondoskodás történik. Ennek a nagyon értékes munkának mindenképpen meg kell jelennie a magyar könyvek között, mert igazán csak így válhatik a magyar egyháztörténelem kútforrásává. Valamiképpen a nyomdaköltségek előteremtéséről gondoskodnunk kell! S hogy gondoskodhassunk, *akarmunk kell* gondoskodni. Egv ilyen feladat megérdemli, hogy mindent megtegyünk sikere érdekében. A szerzők munkája s a fordító munkája is, a hozzá fűződő érdek is.

Ennél mindenképpen rövidebb lélegzetű, de megemlítem, mert szintén a Márkos Albert tanár fordítása Dávid Ferenc utolsó rövid kis művének, a *De Dualitate*-nak magyar fordítása, melyet a lelkészek szövetsége adott ki. E mű a XVI. század vitatkozási stílusát tükrözi vissza; jelentősége abban van, hogy a Blandrata és Dávid hitelvi különbségét megállapíthatjuk benne, valamint azt is, hogy a zsidózás vádjá hamis vád Dávid Ferenc ellen. Az a reményünk, hogy ezután az elfogulatlan történetíró nem ugrik be a régi célzatos beállításba, ha magyar nyelven is megjelent munkában olvashatja Dávid Ferenc munkáját. Ebben a munkakörben dolgozik dr. Bodor András jeles fiatal tanár, aki latin tudása alapján sok szolgálatot tehet az unitárius történetírásnak a forrásmunkák átültetésével.

Az ilyen munkásságot meg kell becsüljük s sikerünk érdekében meg kell hoznunk minden áldozatot.

II. Az első pont alatt foglalkozhattunk volna az *egyházközségi monográfiák* kérdésével is, de oly fontosnak tartjuk, hogy külön kiemeljük. Folyóiratunk régi számaiban egyes egyházközségeknek röviden a története megjelent, de korántsem olyan nagy számban s olyan terjedelemben, hogy azzal meg lehetnének elégedve. Bizonyos tekintetben igaza van Carlylenak, midőn azt mondja: „A történelem a nagy emberek életrajza”, de ez semmiképpen sem jogosít föl arra, hogy az egyházközségek történetének ismerete nélkül meg lehet írni az egyház történetét. Már csak azért sem, mert néha a félreeső falvakban igazi munkás, önfeláldozó lelkek küzdöttek, munkáltak, mint névtelen hősök. De ezen kívül egyházközségeink, népünk élete, szenvedései, viszontagságai, vallás-erkölcsi, közművelődési állapota mind olyan kérdés, amely nélkül a történelem élet- és lélek nélküli csontváz. Különösen ma, amikor már a népelet tanulmányozása, a társadalmi egységnek a kérdése annyira napirenden van, mindenki előtt elsőrendűen fontosnak látszik egyházközségeink múltjának a tanulmányozása. Azoknak az egyházközségeknek, amelyek vannak és azoknak, amelyek csak voltak s ahol idegen nyelven beszélnek és imádkoznak. Ebben a tekintetben különösen nagy feladat vár reánk. Istennek hála, meg van írva középiskoláinknak története, de egyházközségeink monográfiájának megírása szintén várja a szorgalmas és odaadó munkást.

III. Nagyon fontos kérdés az *egyházi és közélet nagyjai életrajzának* megírása is. Dr. Gál Kelemen hatalmas tudása és nagy munkaerejével párosult egyházszeretete, hivatástudata ebben a tekintetben is követésre méltó példa. Aranyosrákosi Székely Sándor sora jut eszünkbe: „Örökké voltak Archilleseink s sohasem zengték Homérink”. Nincsen unitárius szível megírt méltó életrajz Kriza Jánosról, Aranyosrákosi Székely Sándorról s az egyháznak más nagyjairól, mint pl. Mikó Lőrinc jogtanárról s más kiváló tanárokról, lelkészekről és jótevőinkről.

Ezen a hiányon van hivatva segíteni némileg Geréb Zsigmondnak az a kéziratos gyűjteménye, mely az unitárius lelkészek névsorát állítja össze az egyház megalapításától mostanig és dr. Zsakó István igazgató-főorvosnak unitárius lexikon összeállítására tett javaslata és máris megkezdett munkája.

Ezek után természetesen következik az új, minden szempontra kiterjedő unitárius egyháztörténelem megírása.

Mindezekben legtöbb eredményt természetesen úgy érhetünk el, ha ebben a tekintetben *Kelemen Lajos* főigazgató vezető, irányító közreműködését megnyerhetjük.

Az előadottak csak éppen rámutatnak a megkezdett munkára, tervekre, hogy a jövő feladatait annál biztosabban és határozottabban megoldhassuk. Feladat tehát bőven van; elődeink munkája, önfeláldozó egyházszeretete arra kötelez minket, hogy mi is mindent megtegyünk, ami tőlünk telhető az egyháztörténelemírás terén is. A sok könnyel, vérrel, lemondással végzett unitárius munka azt követeli tőlünk.

Erre a munkára hívunk meg minden unitárius lelket, aki közre akar működni abban, hogy a mult dicsőségét, elődeink, egyházunk történetét egyelőre ha részleteiben is megírjuk s a jövő számára hátrahagyjuk. Számítunk minden jóakarató hitbeli testvérünk támogatására, de elsősorban lelkész- és tanártársaink együttműködését kérjük. Itt elsősorban az egyháztörténelmi szakcsoport teol. magántanáraitra gondoltunk. A lelkésszövetség bizonyosan, mint eddig is tette, ezután is támogatni fog ebben a nagy fontosságú munkában, de egyházi főhatóságunk támogatása is szükséges lesz bizonyos kérdések megoldásában. Arra kérjük főhatóságunkat, hogy egyéb kétségtelenül nagy gondjai mellett ezekre a kérdésekre is terjessze ki figyelmét.

Az aratni való sok, az arató se legyen kevés, s ha mégis kevés lenne, a kevésnek is sokat kell dolgoznia.

Benczédi Pál.

Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz.

Közli: dr. JANCsó ELEMÉR.

(Folytatás.)

K é r é s e m.

Ezen ide mellékelt Híradásban Te is kí vagy nevezve Előfizetők gyűjtésére. Cselekedd meg kérlek a fáradságot. Semmire nincs annyira szükségünk most, mint gyermekeknek való könyvecskére. Kolozsvártt a Te ismeretes buzgóságod és kiterjedett bejárásaid 50 Előfizetőt bizonyosan teremtenek. Add tudtára a híradást Gr Vass Tamásnénak, bizonyosan terjeszteni fogja ő is. Gyulai Lottinak magam is fogok írni iránta, mert az ő ügyessége bizonyosan segít. Ugy tessék megtudni, hogy ha e könyvecskémre sok Előfizetőm lesz, akkor a jövő télen Veszta nevű eredeti román is kijő, s ki ezen Munkám: Magyar dolgok Bécsben. Azért Te ötvent szerezz, Comt Lotti 12-öt, Guttmann 20-at.

Most gyere az Élet és Literatura burjános virágos angol kertjébe. Kazinczynak Kölcseyvel való bánását, Kölcseynek Berse nyivel való éleskedését egy kényes-nemes érzésű se hagyhatja helybe. Hisz ezt én is írom Szemeréhez és Kölcseyhez. S hogy Kazinczynak Jegyzéseire én is meg mondtam vélekedéseimet abban mi rossz van? Rendes volna ha az embernek csak tűrni kellene az ő önkényi hatalmaskodását a nyelvben. De nem szükséges, itt még igen solid . . . meg mondtam a mit kellett, s a Felső Magyar Orsz. Minervában még többet fogsz olvasni.

Előttem Kazinczy most dörgés szélvész villám, melly levegőt tisztít, de nem Májusi verőfényes Édes Nap. Illy Irók ezután jönnek.

S különben mint barátomat Kazinczyt többé nem szerettem, felette megismerém. A mivel tartoztam neki háladatosságból, megadám. De én peremben is nemesen fogok bánni, Az ő Írásaiból ellenem Szemere sokat törölt ki még . . . felette meguntam a Literatori barátkozást, ha magamnak multságára nem volna a dolgozás, ha vérem nem hajtana rá, ha a közre való dolgozás indulatja közikbe nem ragadna, le mondanék minden ez után; nyomtatásról. Az Irók többnyire mind Actorok, akik egymásra

irigykednek, s mindenik feljebb akarja fejét tolni a másiknál, s akinek több taps jut, azt a kárpitok megett gyalázzák.

Igazán Sándor, egyéb kössön ezutánra is össze bennünket ne a Literatura csupán. Mi mind a ketten sokban különböző természetűek vagyunk, hanem sziveinknek vagynak bizonyos solid hurjai a mik más oldalainkat el távozni úgy hiszem sohase engedik.

Öllelek hogy képemből Asszonyok közül csak a Gyulai leányoknak s Gr Vass Tamásnénak adál, és Gr Bethlen Ádám-nének. Kérlek, meg válaszod kinek adsz. Rád bizom, értesz.

Haragszom Rád hogy Corinna iránt semmi mozgást nem téssz és ugyan fogok haragudni ha a levelemre hamar nem felelsz. Tarts Te ezután is *gyermekileg* számot rám, de szólalj is meg.

Döbrenteid.

A kis Gyula Könyve papirossa sokkal jobb fog lenni ezen hiradásénál. A Könyvnyomtató fősvénykedett, mert ezt egy más alkuba nyomtatta.

21.

Budán, November 6dikán 1828.

Édes jó Barátom,

Bowringéval együtt jött ma leveled, tehát a mívelt Európa két végső pontjáról találkoznak össze kettőtöké nálam. Azé October 23dikán költ Amsterdamban, a hova bizonyos dolga miatt Londonból által szaladt, a Tiéd October 30dikán. Lásdd a posták külömbségét. Ez barometruma egyéb dolgainknak is, kivált a kereskedés mozgásának és mászásának.

Fogd, itt van a Casino alapjaiból egy példány, a Ló-versenykönyvből nyolcz. Ezeket oszd. Tökéletesen értesz a mint látom, miért vállaltam magamra itt és ott a Jegyzőséget. Bizonyosan többet tesz az ember elmecsevészett[!] embereink hazafiusítására nézve a közöttök való lelkes nyájas és nem pedant forgás által, mintha akármelly munkát adtam volna ki, mellyet úgy is a két Hazában csak 200—300 olvasna s olyan a kinek buzdításra úgy sincsen szüksége. De a kettő együtt még jobb.

Kapod Károlyi Nyugtatóját is kiküldött 20 forintodról VCz. Csak a többivel is fel hamar.

Igen helyben hagyom, hogy Ti is Casinót kezdetek, rajta

barátom. Éljen Te inkább látod, okosabb, ne készülj meghalni. Hiszen Te a Jónak terjesztésére termettél. Be örvendének, ha jó folyamatban találnám Casinótokat midőn majd a jövő nyáron béállok Hozzátok, ha csak lehet. Küldök egy Étkek árszabását is. Ez a legelső magyarul s én par force kezdettem-meg, hanem a bolond francia Taraultval folytatni nem lehet. A Borok árszabása rendes folyamatban van úgy a mint ezen itt látod. Ti csak Magyarul nyomtattassátok. Az étkeikében két hibát ejtitek, mert életemben akkor voltam legelőször Szakács és hirtelenében egy este kellett elkészítenem, különben Magyar Asszonyokat kérdeztem volna meg. — A mi Casinónk legjobb divatban. 15 szoba úgy bútorozva, mint akármely Uri ház, minden kifizetve s a pénztárban 11.000 forint Pengő pénz 80 Rénes pedig még nem fizetett p 100 f. A másik Casinó, melly 25 forintjával pengővel a miénk trucczára állott fel, a fizetésbeli pontatlanságok miatt megholt. Gr. Széchenyi István most azt akarja, hogy nállunk is új aláírás kezdődjék egy esztendőre p 50 for. pengőben s az aláírás legyen hat esztendőre. Így a másik Casinónak is több jobb tagjai is hozzánk állanak. — Csak mindent bé ne vegyetek és mingyárt fizettesetek, semmi politikai hadnak fészke ne legyen, hanem a legkivánatosabb kelles társalkodás tónja uralkodjék benne, így fennmaradtok, s bizonyosan jó következtést látsz.

A Muszka hadi sereg közé menni nem rossz gondolat, de accreditalva kellene lenned az Udvarunk részéről a Muszka Czárnak engedelmével. Ezt pedig nem hiszem, hogy megkapod, mert ők kémet gyanítanak benned. Egy Angol Oberstlieutenantot O-Donellt nem fogadta el Miklós Úr, a ki nála akart szolgálni. Tudom, mert Assignatiót Bukurestbe is én adtam neki s vissza Bécsnek is én. Ha mehetsz jó, de éljen, Te inkább Kolosvárott, s ha út kell, gyere ide-ki a jövő futtatáskorra B. Wesselényi Miklóssal. Akkor holmit a mit akarsz el is beszéllek Magyar Literátorokat illetőket, levélbe azokat tenni rest vagyok, mert sok dolgot büszkén magasan alatt levőnek nézel.

De ugyan rendes, hogy Nyul akarsz lenni. Hadd gorombásodjék H. Z., csak adjátok ki a mit említesz és igen jól adjátok ki, hogy belétek ne köthessen senki, s ha még is garázdálkodnék valaki, tennél úgy mint én egykori csúfolkodó barátaimmal. Az élet sokban csupa küzdés azt tudod. Felette ér-

dekló lenne az a 3 testamentum. Csak csinosan nyomtatva! És én mint barátod óhajtanám, hogy kiadd, akkor munkád van a Magyar Közönség előtt s a Magyar Akadémiának levelező tagja léssz, hogy idővel rendes lehess.

Sajnálom, hogy pénzt nem küldhetsz Gyula könyvére. Hát mivel adjam ki? De még is feljegyzek rád 20-at. El kell halasztanom Josef napig 1829. Nincs több előfizetóm 21-nél. Aláíró 73. Hogy tetszik Jorickom? Összehasonlítottad é már? Irj minél előbb.

Hiv barátod, D. Gábor.

Az Erdélyi Múzeum 7—8 füzetét küldenéd kérlek csomónként, s így lassan ki csusz. Nagyon kell gazdálkodnom. Sokra kell pénz s nincs mindég. Pénz nélkül sületlenség az élet.

October 18—19 NCzenken voltam Gr. Széchenyi Istvánnal Gr. Andrássyval. 20dik Horpácson Gr. Széchenyi Lajosnál. Kedves napok. Küldj minél több köznépi dalt.

Igaz é, hogy a Musikai Egyesület újra felállott Kolosvárott? Az Istenért azt elalunni ne hagyjátok. Csak abból jöhetnek elé énekeseink és néink. És sehol másutt nem állhat-fei csak Kolosvárott.

22.

Budán, Martius 11d 1829.

Édes Barátom,

Mivel Aprilis elején indulni akarsz, hamar kell irnom, hogy még Kolosvárott kapjon levelem. Hagyj Te annak az útnak békét, Öcsém, az nem egyes, nem beteges embernek való. Innen Besse János készül Humboldttal menni Petersburgból ki egész Európát megjárta Indiákon volt s Ázsiában is, Te ne menj, gennieddel használj Te nemzetednek itthon, a minek az igaz ugyan volna ideje, hogy azzal elé állj és a nemveszekedő Magyar Irók közé állj.

Igen köszönöm, hogy Gr. Vass Jánosnének levelemet megadtad. Kivánnám, hogy leveleim átadója lehetnél mindég Hozzá. Minden magasb érzetű férjfinak marad fenn emlékezetében asszonyi ismerősei közül Egy, melly akár mennyi több között is hozzá legatyafibb lelkében, nekem Mikes Rósi. Tölt-

hetnék csak vele minden héten legalább két órát, bizonyosan újra születtenék megint lelkem s mindég újabb ingerrel nyulnek iráshoz. Tiszteld nevennem.

Kihez van az R. N. K. szánya könnyen kitalálhatod.

De nem irod meg ítéletedet fordításomról. Mert a mit beszélsz, nem értem mellyikre kell alkalmaztatnom. Kazinczy Pesten Szemerénél Tewrewkkel együtt, kivel jött is és tán három hónap olta ott, én a minap Szemerét mint beteget látogatván meg, akkor láttam. Barátságunknak vége, most megint ő ír ellenem, arra Gr. Desewffy József fog felelni, majd én s hiú pártoskodását se kíméllem. Ej, ej, mondod Te erre szép álmodozó s magasb hitű, úgy, úgy felelek én, de valamit ama mondomra, úgy erre is elmosolyodva. Ne keress barátságot hiú Literátortban.

A 10 forintot benn hagyá Sógor Urunk a leveledben. De hiszen az Harucz, Magyar, Kun, Tót kezeken jött keresztül.

A kis Gyula könyve is legfeljebb három hét mulva Kolosvárra indul. Van bajod velem, édes Sándorom. Képe: 3 sárkányt bocsájtó magyar ficzko, kötve lesz, egyik felén Sümeg, másikon Füred köre metszve.

B. Wesselényi Miklós a jövő Hétfőn indul Sibóra. Tegnap este vala nállam, minekutánna dél előtt még a Lófuttatási ülésben együtt valánk. Planizálánk, hogy menjek be látástokra. Eddig így van a Planum. Gyulai Lajossal mennék az Augusztusi Lósokadalomra Kolosvárról Sibóra, onnan Miklós küldene Derecskéig s meg innen Pro Commissarius Uram jönne tulajdon assignatiojával országos lovain.

Semmit se félj, a Budai Asszonyi Egyesület ezután minden jelentéseit magyarul is fogja tenni. Ez a jövő Aprilisi ülésben jó elé s már 11 votumot készítettem-el 7 ellen.

Jancsó! Szegényt köszöntöm szivessen. Emlékezzél, hogy nem folytatta diktálásait s kérésemre sem mehettem akkor vele semmire is, mert valami a menykőért megharagudott. Irja-le maga életét s küldje ki nekem, bizonyosan kiadom. Képe most is nálam.

Természetes, hogy Kolosvárról kevesebb olvasó kerüljön a Casinóba, mint Pesten. Nálunk is mindég több az ember a bi liárd játészó s ujság szobákban, mint a Bibliothecaban. De a Casinó nem Olvasó-Kabinet Öcsém.

Gyere ki Wesselényivel vagy valakivel mással a Pesti Lófuttatásokra. Meg nem bánod, Isten Veled!

Döbrenteid.

Wesselényi leveleidet kapta.

Nagyon kérek, küldj nekem egy Tabularis Instructiot és Erdély Országi perfolyam formáját (Guttmannál) erga depositionem deponendum.

23.

Budán Aprilis 24d 1829.

Isten megáldjon a tavaszon Öcsém,

Olly gyönyörűen rakadoznak a kikelet fáji, ablakom alatt, hogy kedvem jöve Téged édes jó Barátom tavasziasan köszönteni. Kinézek sokáig a zöldelleni kezdő szőlő hegyek felé, s eszembe jutál s kikelet vidámította lélekkel irok egyikét rendet Hozzád.

A kis Gyula, frater azt adom tudodra kijöve már. A Német Budai s a Pesti Magyar Ujság már meg is dicsérek, most következik valamely más ujságban ocsmánlása, mivel a kedves után a világon mindenre kedvetlennek is kell következnie. De csak a kis fiuknak tessék, ha morognak is a por és pihe lepte Irkálók. Hanem már édes Sándorom tudod mi követi ezen hiradást. — Kérés arra, hogy a 20 aláírotól a pénzt felküld, példányáért 4 huszasával. Mert Wigand általvévén tőlem a Könyv Kézirattját, úgy egyezénk, hogy az Aláíróknak is 4 huszasért adja ugyan majd nyomtatványát, hanem csak úgy, mint Előfizetőknek, az az midőn a pénzt előre vagy a kötetek általvételekor kezéhez adják. Nevedet én becsületesen kinyomattatám s utánad, hogy Nálad 20-an irának alá, következésképpen jöjj már Velek Te mint üstökös csillag farkaddal.

A Május 27dikén kezdő lóversenyzésre kijövendő valamelyik Erdélyi Gavalléri Uri embör kihozza a 80 huszast és bé is viszi a 22 példányt, kettőt t. i. Neked fáradságodért.

Ha én Neked volnék, biz Isten magam hoznám ki.

Gyulai Lajossal a jövő Augustusi lósokadalomra én Kolosvárra szándékozom, hogy a kiket ott szeretek, megint lát-

hassam. Csak valami közbe ne jöjné. Ládd én külömb ember azaz akarám irni jobb barát (de nem szerzetes) vagyok náladnál, én vágyom hozzád. Te pedig vagy halni akarsz Paskevitzhez kóborlani.

Innen most egy Besse János nevű 60 esztendő Komárom Vármegyei Magyar Nemes ember megyen vagy 3 nap mulva fel Bécsnek, hogy Humboldttal beutazzék a Kaukázus hegyei közé. Már passzusa van a Status Cancellariájától, Metternich ajánlani fogja Petersburgba, aláírások által most gyűjt magának uti költséget, a Nádor a Vármegyékre ir, hogy segítsék. Ez a Besse 1790 óta 1824-ig mindég külföldön lakott, tud Magyar, Deák, Német nyelven kívül francziául jól, angolul, olaszul, törökül, persául, volt Indiában, Madagascarban, redigálta a Mercure étrangert Párisban.

Hogy vagy amicorum summissime. Nekem mostoha Anyám hala meg Martz 19d. Megyek Majus 4dikén Atyámhoz, itt leszek megint 20dikán. Utam lesz a Benedictusok felé Guzmics-hoz, de mond-meg Szilágyi Ferkónak, hogy azért megmaradok igaz hitű Szász vallásom mellett, ámbár Guzmicsal és Horvát Endrével jó időt töltök is. Tiszteld Gr. Vass Tamásné és Gyulai Lottet.

Ölel hű barátod

Döbrentei Gábor.

24.

Budán, Junius 25d. 1829.

Be gyönyörű levél édes Barátom az a Te leveled, melyet hozzám Majus 20dikán irtál, a Bonczhidai kertben a Havas violájáról és szerelmedről. Én éppen Majus 20dikán reggeli öt órakor SzMártonból indultam ide Guzmicstól, s dél óta estig mind vert az eső, s Buda várában éjfélkor, igen elkedvetlenedve érkeztem. Az Atyámnál járék odahaza Vas Megyében, mostoha anyám Matz. 17dikén meghalván.

Másnap mingyárt kezdődtek a lóverseny körül lévő irások eligazításai, melyeket most Kisfaludy Károllyal együtt vívék, mert magamnak egyedül 1827 óta sok vala. Azok végezte után már két hete minden nap Pest Vármegye büntető törvényszékében ülék mint Biró, s válaszom csak halada. De Öcsém idő-

közben eset hézagaimban leveledre gondolkozván, reá egész iverket irtam. Azok foglaltjait azonban Neked személyesen adom által Augustusnak úgy gondolom 2. hetében.

Mert Lajosunk ma kapott levele szerint innen vele Julius 16dikán vagy 17dikén indulok. De, tessék csak olvasni merre: Székesfejérvár, Füred, Tihany s ott által a Balatonon, Sásd, Sziget, Pécs, Siklós, Mohács, Bezdán, Zombor, Obecse, N Kikinda, Temesvár, Radna, Világos, Butyin, Halmágy, MNémeti, Enyed, Torda, Kolosvár. Rendes kis kerengések lesznek hanem új vidékek s több öröm az uton, mert az egyformaságú utazás unalom. Kolosvárról én Sibóra térek, a hova óhajtanám ha Te is kijönnél velem. Sibóról jövök haza Budára.

Holmi irásokat, mellyeket a Casinó s lóversenyzés ügyében kívánsz, magammal fogok vinni. A Nemzeti Múzeum planumát nehezen kaphatom meg, mert ritka már, de élőszóval elmondok majd s lefestek mindent, a mihez képest az Erdélyi Ritkaságok gyűjteményének Múzeumát alkothatjátok, mellynek ugyan nagyon kívánom életét. Lám én is megindulék abban, az Arankánál volt Alapot a M. Tudós Társasághoz csatolni akarván, mellynek planuma a Bécsi Kabinetben marad. Te ne nyugodj, mig azon gyűjteményeket Kolosvárra nem viszitek s itt az Országháznál vagy 3—4 szobát nem nyittatok, melléje egy Ört adván. Részemről ugyan inkább szeretem ha ezen dolgozol, mintsem ha Odessza felé mentél volna. — Besse nekem azt ígéré, hogy a Kaukázus közül irni fog. Itt némiképp el készítettük utját s Én azt vertem a fejébe, hogy ha kap magyart ott, egy férfi és leány hozása nélkül haza ne jöjjön. Mert Neki az által legbizonyosabban hiszünk.

Igazad van, a Pesti s más néhány Literátorok között szörnyű neveletlen dolgok történnek. Vagy talán csak engem is a Czivakodók közé szántál, frater amantissime.

Ejtenéd azt el Gr. Vassnének, ha léssz még vele, hogy Kolosvárott leszek. Óhajtanám, ha a lósokadalomra bejönne s akkor láthatnám, mert Iklódra kimenni, bajos lesz, Öt nem látva pedig Erdélyt el nem hagyom.

Adieu, édes Sándorom. Dorgálj csak Te engem, a mint teszszik, hogy nem a te ábrándozásod teremtettje vagyok, látod fellelte vastag is volnék Ideálnak — csak szeress.

Bizony Isten, én szeretlek.

D. Gábor.

Budán, Martzius 16d 1830.

Édes Barátom,

Holnap után Sándor napja, Isten minden jókkal áldjon meg. Kezemnél a diploma, melyet Buriántól küldöttél. Még nem mehettem által iránt Gr. Gyulai Alberthez, mert a Duna jege elindulását minden órán várjuk, s ha zajlik akkor attól tartok. Pesten rekedek tán több napra. A partja színéig jár a Duna. Budán itt az alvárosban több helyen már csónakkal kellett járnai. A SzGellért hegye alatt átrepedt a jég, ott most ladikkal járnak. A jégen való járás már veszedelmes, tartott ez Deczember 10dikén kezdve e hónap 13dikáig folyvást. Szegény Bécsi rckonainkat ugyan kiönté a viz áradása. Itt még következtől csak félnek előre, hanemha alatt Mohácsnál elébb megindul a jég s megszabadul a tengerbe folyamatja.

Elég rossz, hogy a lóversenyre ki nem jössz. Lesz hat nap: Május 26, 29, Junius 1, 3, 6, 9, napjain. Én ez idén utoljára lesznek még Jegyzője, mihelyt megirom még pro 1830 a lóversenykönyvet, hivatalomat leteszem.

De hová akarsz kóriczálni? Bizonyosan valami közre czélnő feltétel vezet, csak Magyarat keresni ne menj Ázsiának sivatagaiba.

Igen köszönöm a szótaláló versenyre való meghívásodat, de nem fogadhatom el, mert nem értek tökéletesen a mesteriséghez, s hogy adhassak szavat annak legkisebb porczikájáig. Így nem sütné ki jól a többi Pesti Szófaragó is. Ebben a dicsőségnek csak Tietekének kell maradni. Z. Kolosvárunk verekedője, kardoskodója. De mikor készen volnátok velem, igen jó volna kinyomtattatnotok.

Gr. Gyulai Lajos Consiliarius által indíték bé hozzád egy kis levelet, de úgy hallom vissza kelle térni, eltörvén szekere s a gonosz utban menni nem akarván. Ha így van, ebben is eléadom, amit ott irék.

„Wigand egy időszak Irást akar kiadni *A Sas* czim alatt, fertály esztendőnként talán 12—14 ivnyit négy füzetben. Tárgyai lennének: Életfilozófia, Egyetemi Történetírás, Európai Széptudomány, Országos dolgok, Művészség, felfedezések, kri-

tika s minden lelketébresztő. Redactornak engem hiva meg. Honorariumot minden Irónak egy-egy ivnyi eredeti munkáért ad 10 f/pengőt, fordításért 6/pengőt. Talán rá szánom magamat.

De most: Megnyerhetnélek é Téged ehhez. P. o. Szeretném na Erdély időköreiből dolgoznál egy egy hisztóriai fejtegetést. De felébredne e mellém Kelemen Lajos? Irj kérlek e felől minél előbb. September végével az első füzetnek ki kellene jönni.

Tartok hogy előtted álló plánod miatt Nemmel felelsz s ezt sajnálni fogom. Mig legalább 6 bizonyos együtt dolgozóm nem lesz, nem ajánlom magamat a Redactorságra. Azért e tárgyat még senkivel se közöld, Kelemenen kívül, kit köszöntök barátsággal.

Örvendek hogy Pali és Minka könyveit is szereted. De, frater, több kép még drágábbá tette volna a munkát, pedig már elég drága most is. Még egyet akarok irni: Elbeszéléseket 14—16 esztendősi fiuk és lányok számára. De csak majd később.

Jól tudom mint fogsz gyönyörködni az Ujság mellett ment veszekedésében Wigandnak Fenyéryvel. Engem már dicséret se ragad, gyalázat se bánt. A ki 10 csatában volt, a következőkre hidegen megyen önerejével.

Tiszteld nevemben Comtesse Lottit s Gr Vas Györgynét. Az utolsó válaszát örömmel olvastam. Ugyan szeretem, hogy a kis Minkának olly nagy kedvet szereztem könyvével.

Gondold rá magadat s gyere ki a lóversenyre csakugyan.

Gróf Bethlen Ádám kijő ugy é. Tiszteld nevemmel.

Isten áldjon meg, kedves jó Barátom. Mennykő rossz a pennám. Ugy é bár?

hived

Döbrentei Gábor.

Gr. Kornis Mihályra haragszom. Kolozs Vármegye Map-páját ugyan kiküldé. Az az Erdély csupa indolentia hazája. Sit venia verbo.

26.

Nincs dátuma.

A Grófné Fiscalisa Komjáthy Gábor azt irván nekem Erdélybe hogy ide való Atyjafijai, Ő Nagyságát valahára még egyszer kebeleken akarnák látni, szerencsés levék a Grófnénak

arra felbuztatásában hogy ide kijöjjen, a mi annál hamarabb eshetett-meg, mivel épen Zarándban, Lunkán, MORSZÁG határától nem mesze voltunk. Engem Gróf Desewffy Józsefnek látása s Kazinczynak új meglátogathatása vonzott. Láttam a szép tudományu, elmés, kellemes társaságu, nemes szívü embert SzMihályon, s más fél napi ott mulatásunk alatt órákat éltem vele, mellyek egész életemben emelni s vigasztalni fogják lelkemet. Alig nevezém magamat, hevesen ölelt, s a Grófnét két leányait s Lajost a legszivesebben fogadta. Ennyien lévén együtt megoszlott társalkodásunk s a hév várásokkal eltölt kebel nem élhette-ki bennem édes nyugalomig lelki és szivbeli örömeit. De, hiszem, hogy még visszamenet ismét tölthetek nála legalább egy napot. Most a másfelek a jó, az érettem sokat tevő Grófné az én kedvemért nyugodott a nekem szent helyen, vissza indultunkban már mindeniket interessálja az ott mulatást. Gr. Gyulainé barátságot kötött Gr. Desewffynéval, a nagy férj megérdemlő Asszonnyal, Gr. Gyulai Lotte pedig levelezést ígére Desewffy Virginiának. Édes Barátom, az imént, megkapám, véletlenül, elkezdett leveletemet, s küldöm darabját. Ez Octob. 3-dikán *íródott*. Ugy kell tudnod, hogy Döbröcönön jöttem keresztül.

27.

Nincs dátuma.

Már Néb zavart szerze azzal, hogy egyszer nem akart jöni, ezután meg akart. Kereken irván hogy nem jó, mást hittunk meg, természet szerint, neki pedig ezt válaszul meg kellene írni. S most e válaszom Anikó Asszonyt is otthon hagyatá! Menyő baj van ezekkel az esti fejedelmekkel. Ne volna csak szent ügy kezükben, bizony tizedikével se állanék szóba. De a directornak, az ügy triumpháltatása végett, szépet köll tenni, a hiu, szeszélyes, színészeinek. Ezért irok külön is Anikónak, mint Elvirának, magam is mosolyogva a cour vágáson[!] Azonban ő azt hirdetvén, a mint leveledből látom, most a külön czédulázást elhagyám. Pótold ezt kérlek okosan már most Te, különben felhuzza magát s nem jó. Pedig a szükség reája nagy. Azért tuskold. Ne féljen semmit, fizetése hónaponként 110 f. Vcz. egy évre egy jutalomjáték s uti költségre 60 f. VCz. Jö-

hetne tüstént diligenceval, vagy Debreczenig, kolozsvári kereskedőkkel, kik oda Januarius elején jönnek Debreczenből pedig bizonyosan talál ide térő kereskedőkre. Elhozná Medgyaszay is. — Ha most Méhes Professorral feljött volna együtt Máriával, tehát Máriát is csakugyan felvettük volna fizetésbe, mivel az, akinek Fáy Andris irt, hogy vén kelepelő szerep vitelére ide sétáljon, még nem ére ide a sárban. Most azt irám Anikó — Elvirának hogy minekutána ő Mária védeése nélkül nem akart indulni, hozza azt fel csak úgy mint más leányt s könnyen meg lehet, itt a néző csöndes leányzóból kelepelhetővé változtatása, s ezen esetben annak is böcsületes fizetést adnánk. Kövess el mindent barátom, hogy vagy egyedül jöjjön Anikó-Elvira, egy mindenkor csak a coulissek mögött reája ruhájával várakozó szolgáló leánnyal, vagy Máriával, ki neki segéd leánya is legyen, és talán a coulissek mellől a szinpadra is kiálljon s mutassa egy dühödésbe jövő vén banyának furiás nyelvét. S azért, hogy csipején kezét jól tudva csépeltetni éljeneket és Ujrákat kapjon; mert a Magyar közönségből itt egészen külön váló műszavak működtek elé magokat, el válva a Német theater szavaitól. Itt ezt hallod, halljuk: halljunk szót, éljen, újra, helyes, mindnyájan, e helyett: bravo; amazokra pedig szava nincs forrásban Sógor uraiméknak.

Egy szóval a mellékes izgató billet doux helyett Te légy postillon d'amour, Anikó ha siet kijöni, azt fogom hinni hogy a világon Te vagy a legjobb reábeszélő.

Isten Veled

D. G.

Holnap után megy levelem Lottihoz Frimontnéhoz és Lajoshoz. Addig is tiszteletemet szívesen.

(Folyt. köv.)

EGYHÁZTÖRTÉNETI ADATOK.

Kriza János beszéde püspökké választásakor.

(1861. július 1-én tartott zsinat ijkönyvének 16. pontja.)

Méltóságos és Tisztelendő Zsinati Egyháztanács!

Lelkem elfogultságában, véletlen meglepetésében alig birok szavakat lelteni, melyekkel éltem e legfontosabb órájában — e nemcsak magamra, de Anyaszentegyházunkra nézve is oly nagyjelentőségű alkalommal a bennem küzködő érzelmeket kifejezhessem. — Úgy tetszik nekem, mintha e tisztos gyülekezet közepette — hol hitrokonaimnak, mondhatni, színe-java van képviselve — szerető Anyaszentegyházunk — a maga egész komoly méltóságában, mint mennyeilag fényes nemtő, mint földfeletti lény volna megjelenve, merően szögezve rám erőtlenségre sugárzó éles szeméit, melyeknek magasztos fényét az én gyenge szemem nem állhatják ki — s a közbizalom által kezembe adott főpásztori botot alig bírom tartani. Azonban mintha egyszerre szelídebb arccal tekintene rám e felséges nemtő, nyájas biztató hangon ama, hajdani Péterhez intézett szókat szólva hozzám is: *Szeretsz-e engemet ezeknél inkább? Legeltesd az én bárányaimat!*

Meg vagyok lepve, el vagyok borítva a közbizalomnak ezen meghatározó megnyilatkozása által, sőt mintegy leverve, — hasonlóan egy gyenge plántához, melyet a hirtelen jött záporosó egész a földig lehajtott, — s csak azon magasbecsű bizalom árja, mely lelkemet elborítja, lévén képes ezt ismét fölemelni, mint a zápor a plántát új erővel gazdagítva ismét fölegyenesíti, hogy nőjje ki magát rendeltetéséhez, céljához illő magasságra.

En megvallom, sohasem vágytam, sohasem számítottam erre a főpásztori hivatalra. — Isten a bizonyságom!, aki legjobban tudja, mi rejlik a szívek legbelsejében, — de tudhatják azt tisztelt választóim is. En egész nyíltsággal hívhatom fel mindnyájukat: ám tegyenek tanubizonyosságot arról, mennyire vonakodtam még a versenyzőül föllépésnek, sőt az arra tett számos felhívások elfogadásának leghalkabb jelétől is! S vajha lehetséges lenne ez ünnepélyes percben lelkeimnek nagy tusa-

ködését mindenek szeme előtt feltárni, hogy kitűnjék, menyire távol voltam e hivatal után járásnak mégcsak a szándékától is. De győzzön meg ez iránt bárkit legalább a jelen tapasztalás, mely szerint itt a jelen gyülekezet előtt, minden előkészület nélkül, úgyszólván csupán a lélekindításából beszélék és öntöm ki egész egyszerűséggel egymás után fakadozó érzéseimet. Ámbár a nagy apostol — mint jól emlékszem — egyik lelki fiához, Timotheushoz írt levelében azt mondja: *Igaz beszéd ez, aki püspökséget kíván, jó munkát kíván.* Igaz az is, hogy e hivatal jó munka. Mint egy bibliamagyarázó könyvben olvasom, e jó munka annyi: mint derék foglalkozás; magasztos célját, nagyfontosságú feladatát tekintve, valóban derék s olykor oly súlyos foglalatosság, hogy a legerőteljesebb derék is megtörténik nagy nyomásától, — jó munka a legnagyobb erkölcsi és szellemi erőfeszítéseket, áldozatokat igénylő munka — az éjnapi éber vigyázástól a nyájáért, magát feláldozó pásztornak mártirkoronájáig. A jó munka, derék foglalatosság e neméért bizony nem volt kedvem a jámbor keresztény pályafutókkal versenyt futni s ily nehéz küzdelmek árán nyerhető dicsőséget bárkitől is irigyelni, elkívánni éppen nem volt semmi vágyam, igényem e pillanatiglan . . . Azonban most, midőn tisztelt hitfeleim, mintegy sorsot vetve az apostolok példája szerint, meg tudandók: ki volna az úrtól választva, hogy részes lenne a szolgálatban és apostolságban, — a sors az én igénytelen személyemre essék, tehetek-e egyebet, minthogy felvegyem a szolgálat terhét, bármilyen súlyos legyen is az. Nem uraságnak, nem méltóságnak, hanem apostolságnak — krisztusi munkákra való kiküldetésnek tekintem én a püspökséget, oly evangéliumi szent szolgálatnak, melynek elsőse, nagysága abban áll, hogy az azt magára vevő legyen mindeneknek szolgálója s amelynek méltósága, ha mi van, nem lehet más, *mint az apostoloké, akik örülnek vala, hogy méltókká tette Isten őket a Krisztusért való szenvedésekre.* Tehetek-e, mondom, e szerint egyebet minthogy Isten szava lévén kifejezve a nép, az anyaszentegyház szavában, választó szavazatában, szót fogadjak és menjek ahová s minő apostoli szolgálatra küldenek.

Fizatom adja nekem a főpásztori hivatalt, s ugyan e bizalomra, mint erős kőszirtre támaszkodom, hogy mindvégig erőm, kitűrésem lehessen azokban, amiket tennem s szenvednem kell.

Mindenek előtt bízom az én teremő s gondviselő jó Istenemben, aki eleitől fogva oly csodálatos módon vezérelt engem életpályámon megdicsőítvén erejét az én erőtlenségemben. Eppen most 23 éve, amidőn külföldön folytatott tanulásom után testben, lélekben megtörve, elbetegesedve magam is jelen voltam a nemes városban tartott zsinati gyűlésen, melyet áldott emlékezetű püspökünk választása tett nevezetessé — nem vehettem részt akkor egyházi ügyek folyamában, azon egy vágyódása lévén elepedt szívemnek, hogy hazám valamely gyógyfürdőjére menvén, felüdülhessek bár annyira, hogy lelki nevelő édesanyámnak, az értem oly sokat áldozott kolozsvári anyaekklézsiának valamicskét leróhassak a neki tartozó nagyszerű adóságoomból, szolgálva a lelkipásztorkodás körében, amelyre választva voltam, — s ime e szolgálat vitelében s anyaekklézsiám ölébe helyezett főiskolánkban tanárkodásban folya le éitemnek sok küzködéssel, de annyi édes örömökkel is tetézett azótai egész időszaka! Ezeknek folytában hagyha erőről erőre, nyereségről nyereségre mehettam, azt Isten kegyelméből az általam örökké fiúi kegyelettel ölelendő kolozsvári híveim csatlakozó szeretetének s pártoló jóindulatának kell köszönnöm. Bizom továbbá a Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Tanácsban, mint az erdélyi összes egyházközönségünkben élő s munkálkodó vallási szent tűzhelyében, közelebbről pedig a Kolozsvárt székelő Egyházi Tanácsnak hitben és szeretetben oly folyton folyólag buzgó érdemes tagjaiban, s kiválólag azokban, akik, mint szakavatottak a jogok s törvények ismeretében s mint tapasztaltak s jártasok egyházunk közigazgatásában, oly becses szolgálatokat tehetnek és tettek is mindég — készörömet s gyakran még önáldozattal is az Isten népének s házának építésére. S lehetne-e itt a legforróbb hála s legmélyebb tisztelet érzésével ne emlékezem a mi szeretett Főgondnokunkról, akit az Isten jó kedvében adott anyaszentegyházunknak, hogy felvilágosodott feje biztos érzelmével, éles belátású szemeivel, az Úr háza iránti szerelemtől lángoló kegyes jószívével s rendíthetetlenül szilárd akaratával lenne egy szebb jövő Kanaánja felé vezérlő Mózes lelki Izraelünknek.

Teljes reménnyel támaszkodik bizalmam tanár- és lelkész-társaim eddig is élvezett szives barátságára, akik engem az egyház veteményes kertjeinek, az iskoláknak felvirágoztatásai-

ban okos tanácsaikkal erősíthetnek, — támaszkodom Anyaszentegyházunk véneire, az esperesekre, akiknek részint becsületos szent munkában megőszült hajfürtjeket és közhasznú szolgálataik között redősült arcaikat tisztelem s részint a tanuló évek fellengő, de nemes irányú ábrándképekkel népesített oly szép kora óta mint barátimat, szereték — s mindnyájokat felhívom ama pásztorok fejedelme, a mi Úrunk Jézus Krisztus nevében: sziveskedjenek nekem érett tapasztalásaik, bölcs tanácsaik tárházából idő és alkalom szerint segéderőt nyújtani, napi ügyeink intézésében, az ekklézsiák igazolásában utasításaik által hivatalomat könnyebbíteni és velem minden olyan célzatok és intézkedésekben kezet fogni, amelyet szeretve ölelt Anyaszentegyházunk felvidítésére irányulnak. — Támaszkodik bizalmam egyházi államunk lelkészies buzgalmú világi elemére, azon mívelt és józan érzelmű s nemcsak nevők, — de szívökre is nemes lelkekre, akik, mint egyháztanácsosok, s részint mint egyházköri felügyelők gondnokok mindég előőrson s a szükséghez képest törésen álló honvéd — akarám mondani: egyházvéd tisztjei a mi — eszmékért küzdő — zászlós táborunknak, — bizalmam és reményem erőteljes támasza továbbá azon virágzó ifjú nemzedéke is Egyháztanácsunknak, mint szintén összes Anyaszentegyházunknak, mely amidőn egyfelől szent oltárt emelt szívemben a legáldozatrakészebb hazafiságnak és szabadságszeretnek: másfelől szintoly szentséges oltártűzet ápol kebelében az egyháza s vallása iránti buzgó kegyeletnek is, hogy bennök mindkettő a tiszta keresztényi hit és reményben mindig tartalékerőt bírasson a *nemszeretem napokra*, mik a halandót emberi, családi s hazai életében oly gyakran meglátogatják. De akit még az elsőbbség között kell vala említenem, lelkem teljes bizalmával s őszinte nyíltságával fordulok nagyon tisztelt elődömhöz, a főt. egyházi főjegyző úrhoz is, aki engemet eddig is bizalmával s barátságával szerencséltetett és akinek ügyszeretete és sokoldalú készülsége oly sokban használhat nekem s egyházunk szent ügyének. E bizalmas kérést — remélem — nem fogja megvetni egy oly szolgatársának, ki e szolgálat terhét, melyet az minden gyermekei erejével rendelkezhető Anyaszentegyház szabad akaratja tevére átgyenge vállaimra, sohase kértem, se kerestem, sem senki által nem kerestettem s amely teher — úgy érzem, előre sejdítem — gyakran fog rám egész

szívem mélyéig ható súllyal nehezedni s életörömeim édességét rám nézve sok tekintetben megkeseríteni. Édes Idvezítőnkől olvassuk; nagy hivatala kezdetén erősen kéri arra Keresztelő Jánost, hogy megkereszteltetnék ő tőle s midőn ez mind vonakodnék, elvégül e szókat mondá neki: *Illik nekünk a mi tisztünknek minden igazságát betöltenünk.* Eképpen modom én is: illik nekünk is minden mi tisztüket teljesíteniünk, miket szenteséges vallásunk, egyházunk hív őrei, szabad, önálló képviselői ránk bíznak az Ūrnak szent szőlőjében. E bizalmat kérem legvégűi egyről egyig mindenkitől, — akikét eddig bírtam, továbbra is megtartani, s akikét nem bírhattam, közhasznú szolgálataimmal kivívni teszem életem legfőbb feladatává, hogy ama sz. Pál lelke szerinti jó méltóságot ilyenképpen megszerezhessem.

Atyámfiak, férfiak! Van a pogányok nagy apostoláról, sz. Pálról egy unitárius vers, mely hitünk főigazságát foglalja magában s így hangzik: *Tudjuk, hogy a bálvány semmi e világon és hogy nincsen más Isten, hanem csak egy.* Ez leend immár lelkemnek s a legszentebbül tartandó verse. Voltak nekem is eddig szívbalványaim, voltak kedvenc szenvedélyeim, miknek kiváló szeretettel sok drága erőt és időt áldoztam: e pillanatok óta szakítok, bár sajgó fájdalommal is szakítanom kell e bálványimmal s egészen égő áldozat gyanánt áldozom fel azokat, mint Anyaszentegyházam papja a vallás oltárán, soha többé el nem feledve, hogy *egy a szükséges dolog* s hogy a szüntelen Idvezítője lábainál ülő s beszédét hallgató kegyes asszonyról van mondva, hogy az a jobb részt választotta, mely soha el nem vétetik őtőle. Fennhagyok talán szentélyeimben egy kis szögletet a Muzsa szép oltárának ezentúlra is, — azonban minden rövidsége nélkül az egyedül szent és sérthetetlen főszolgálatnak. Egyetlen kincsem, gazdagságom lesz az öntudat édes tanubizonysága: hogy botránkozás nélküli lelkiismerettel állhatok meg mind Isten, mind az emberek előtt mindenkor; rang és méltóság nem kellend soha; a legékesebb rendjel, érdemcsillag, mit bírni óhajtok: jóakarató türekvéseimnek a jobbak általi méltánylása és az: vajha már némi nyoma, parányi maradandó haszna legyen egyházi működéseimnek; — utoljára pedig az egyetlen nagyravágyása lelkemnek, hogy egykor, pályafutásom végén az igazság koronáját elnyerhessem. Közli: *Benczédi Pál.*

IRODALOM.

Két könyv korunk válságáról.

Korunk válságának nyugtalanító problémája szerte a világon mind több és több embert ösztönöz a válsággal és a válságból kivezető utakkal való foglalkozásra. Szinte naponként látnak napvilágot a problémát boncolgató könyvek és tanulmányok. Szinte naponként születnek meg az egyetlen megváltó eszmék, — mert hiszen az természetes, hogy mindenki egyetlen helyesnek a magáét tartja és hirdeti. Bizonyos, hogy az egyéni érdek mellett, jó adag komoly aggodalom szülte és szüli ezeket a könyveket és tanulmányokat. Aggodalom önmagunkért, nemzetünkért, öreg Európáért s talán még az egész emberiségért is. S ha nem mutathatunk is rá ezek közül a tanulmányok és könyvek közül egyikre sem, hogy ez az igaz, ez a helyes diagnózis, ez az az út, amelyen el kell indulni önmagunk, nemzetünk, gazdasági és kulturkincseink megmentésére, mégis volt és van haszna a vizsgálódásnak, kutatásnak. Rádöbentett mindannyiunkat arra az örök igazságra, hogy életünk nem pusztán és kizárólag a miénk, cselekedeteinkkel nem csak a magunk javát vagy kárát munkáljuk, hogy életünk nem független a többi emberek és nemzetek életétől, hanem azokkal szerves és szoros viszonyban van. Rádöbentett arra, hogy mindannyian mindannyiunkért felelősek vagyunk s míhelyt erről a felelőségről megfeledkezünk, a bekövetkező szerencsétlenség reánk is visszahat. Életünket büntetlenül csakis ezzel az abszolút felelőséggel lehet berendezni és megjárni. Enélkül a felelőség nélkül bünt követünk el Isten, ember és a világ ellen. Enélkül a felelőség nélkül nincs egészséges társadalmi, nemzeti élet, nincs egészséges gazdasági és kulturális fejlődés.

Az utóbbi évek vagy évtizedek roppant erőfeszítésének, amelyet a világválság megoldására fejtettek ki szerte a világon, ez a semmiképp le nem becslendő eredménye van. S ha az út még ma sem teljesen világos, amelyen el kell indulni: az irány megszabott. Bármilyen utat válasszon is magának az emberiség, annak az útnak ebben az irányban kell elindulnia és végső fokon a jézusi szeretethez és felelőséghez kell érkeznie.

A korunk válságával foglalkozó könyvek közül éppen a fenti megfontolásoknál fogva is különös figyelmet érdemel K. v. Neergaard zürichi orvos professzornak „**A XX. század feladata**“ és a genfi egyetlen világhírű közgazdaságtan és szociológia tanárának, Wilhelm Röpkeének „**A harmadik út**“ címen megjelent könyve. A két kiváló tudós nappolitika mentes, mélyen tárgyilagos bírálata korunk válságáról és a kivezető utat

megmutató irányjelölése kétségkívül alapvető forrásmunkája mindazoknak, akik korunkat meg akarják érteni.

Mindkét tanulmány abból az alapvető megállapításból indul ki, hogy korunk válságát nem lehet sem csupán a jelenlegi állapotból, sem az utóbbi évtizedek politikai és gazdasági küzdelmeiből megismerni. Mindaz, amit a jelenben elszenvedtünk s ami az utóbbi évtizedekben történt, nem öka a válságnak, csupán tünete. A válság okát valahol mélyebben, bizonyos alapvető kulturtörténeti alapfolyamatban kell keresni. Neergaard szerint ez a kulturtörténeti alapfolyamat az újkor megszületésével egyidős. Eredetét az újkori világképből s az ezen alapuló mechanisztikus világszemléletből veszi. Ennek megfelelően az újkor nem Amerika felfedezésével kezdődik, hanem a geocentrikus világképről a kopernikusai, heliocentrikusra való áttéréssel. Ez az új világkép felmérhetetlen nagy változást hozott az ember gondolkodásában, a világról, az életről és önmagáról alkotott felfogásában. Míg az ókorban és a keresztény középkorban — bár a két kultúra ellenkező előjelű — az akkori világkép hatása alatt teljesség-kultúrák alakulnak ki, azaz szintetikusak, addig az újkori világkép nyomán analitikus kultúra születik meg, amely abban is különbözik nagy elődeitől, hogy azokkal ellentétben anorganikus jellegű. A világ törvényeit nem az emberből, az organikus, élő személy és a transzcendens istenségek viszonyából próbálják megismerni és megérteni, hanem az anorgánikus anyagból. Az anorgánikus égitestek felismerése az első lépés, amely nemsokára megszüli a klasszikus fizikai törvényeket. Ezzel az élő valóságokról a hangsúly áttevődik az élettelen anyagra s lassan elindul a materiális gondolkodás. Nem is hinné az ember, — mondja Neergaard, — hogy a jámbor Keplertől, Galilein és Newtonon keresztül egyenes út vezet Moszkvába. Ezzel a mechanisztikus felfogással nem tudja többé felvenni a harcot az egyház, noha mindent elkövet, hogy a vallás világképe megmaradjon a ptolemeusi szinten. A vallás éppen ennek a magatartásának következtében lassan elveszti tekintélyét s a tudománnyal meghasonlik. S mivel ez a mechanisztikus felfogás egyre jobban rányomja bélyegét az egész újkori kultúrára, a szellemi és biológiai természetes összekötő kapcsok meglazulnak, az élet minden területe fokozatosan atomizálódik, amit nagyban elősegített az is, hogy ugyanakkor képtelen volt az etikai feladatok megoldására. Ez a folyamat a közösségi élet minden formájának és kötelezettségének katasztrófális széthullására vezetett s végső fokon a mai totális válságnak lett a szülője.

Van-e kivezető út ebből a válságból?

Neergaard a kérdésre azt a feleletet adja, hogy amint a világkép volt egész kultúránk felbomlásának elindítója s a mostani válságnak a megszüelője, a kivezető utat is a legújabbkori világkép fogja megmutatni. Ez a világkép még nem teljesen kialakult, — úgyszólván csak néhány tudós előtt ismeretes. De minden jele arra mutat, hogy sokkal egészségesebb kultúrát és világfelfogást eredményez majd. Az új világkép elsősorban is felszámolja a mechanisztikus világfelfogást. A hangsúly megint az élő orgánizmuson van. Az organikus szemlélet helyreállítja majd az egészséges társadalmi állapotot is. Mert „organikus alakulatok között nem

akad olyan, amely önmagának elegendő volna, hanem csakis olyan, melynek élete a környezet életét is magához öleli.“ Természetes hát, hogy az új világképben, amelyet nagy általánosságban a modern fizika teremtett meg, döntő jelentősége lesz a biológiának is, amelynek saját külön törvényei megteremtése a tudósok egyik legelső feladata.

Nincs helyünk a modern világkép részletes ismertetésére, de nem is célunk. Itt csupán annyit kívánunk még megjegyezni, hogy a modern fizika és egyáltalán a modern tudományok már nem állítanak többé akadályt a vallás útjába. E két birodalomnak, tudásnak és hitnek megvannak a maguk sajátos törvényei, de egyik nem zárja ki a másikat. Nem lehet ellentét közöttük. Ha ez mégis előfordul, úgy vagy a vallás nem igazi vallás, vagy a tudás nem igazi tudás és ezért maga áll szemben a valósággal. — Eddig ez az utóbbi eset állt fenn, ami azonban nem a jézusi tanokból, tehát a tiszta kereszténységből következett, hanem annak az egyházakban megnyilvánult formáiból.

Míg Neergaard a biológia és a fizika felől közelíti meg a válság kérdését, Wilhelm Röpke gazdasági és társadalmi szempontból veszi azt vizsgálat alá. Jellemző, hogy ő is a messzemultban keresi és találja meg a válság gyökerét. A teljes válság ugyan csak a XIX. században válik felismerhetővé s tudatossá csak a mi századunkban, kezdeteit a renaissanceig követhetjük. Az azóta megtett fejlődés szédítő sokaságú külső és belső történései két rendkívüli eseményben érték el tetőpontjukat: a politikai és a gazdasági forradalomban. Mindkettő ugyanabból a társadalmi légkörből ered, amely az újkor szellemi mozgalmából — a renaissance-tól kezdve a humánizmuson, a reformáción, szociálizmuson és liberáлизmuson át a modern nyugati kultúráig — alakult ki. Fő jellemvonása ennek a két forradalomnak liberális volta, ami önmagában még nem jelentett volna különösebb bajt. A baj akkor következett be, amikor ez a liberáлизmus összeházasodva a racionáлизmussal feltétlenné és korlátlaná vált. Az élet minden jelenségét és tényét a tisztán elméleti gondolkodás törvényei szerint értelmezték, holott az ész a világ valóságaiban egyáltalán nem autonóm. Bizonyos döntő fontosságú adottságokat és korlátokat feltétlen tiszteletben kell tartania. S mivel ezt nem tette, gazdasági szempontból a társadalom kizsákmányolójává lett. Megszüli a kartelleket, a mammut vállalatokat, a monopóliumokat, amelyek minden egyéni vállalkozást s a bennük lévő életet is megölik. Megszüli a „kolosszális“ kultuszát, hihetetlenül széles tömegeket proletárizál, a társadalom természetes kereteit, élő adottságait szétrombolja s megindítja az eltömegesedés folyamatát. A világ gazdasági tönkretételénél azonban sokkalta fontosabb és nagyobb jelentőségű az a pusztítás, amit szellem-erkölcsi téren eredményezett. Röpke-nek talán legmegdöbbentőbb megállapítása, hogy ez a korszak nem csak nem tudott új szellem-erkölcsi alapot, tőkét teremteni, hanem azt az örökséget is felélte, amelyet a pogány őskor s az ezzel szoros kapcsolatban álló kereszténység hagyott ránk. Ennek következtében az emberek annyira elveszítették ösztöneiknek természetes biztonságát, hogy lassanként zavartan állanak szemben a legelemibb dolgokkal és önmagukkal is. Az igazi meleg emberi közösségek, mint a család,

a szomszédság, a község és az egyház, amin az egészséges társadalmi élet nyugszik, soha nem látott válságba sodródtak. Olyan gazdasági és szociális viszonyok fejlődtek ki, amelyek között a család, a nő természetes birodalma, a gyermeknevelés területe s egyben a legtermészetesebb közösségi sejt elcsúszni, hogy végül pusztá lakáscímmé változzék.

Az ilyenformán előállt pokolból Röpke szerint csak egyetlen egy mód van a menekülésre. Visszaállítani azt a szellemkölcsös alapot, amelyet a liberális korszak két forradalma tönkretett, s ennek a szellemkölcsös alapnak a szemelött tartásával olyan gazdasági és szociális viszonyokat teremteni, amelyek ismét biztosítják a természetes emberi közösségek életét s visszaadják tekintélyét. Ezt az életformát és gazdasági szociális állapotot Röpke az egészséges paraszti életformában találja meg. Még az ipari munkásságon is csak úgy lehet segíteni és a segítségnek csak ez az egyetlen módja van, hogy lehetőleg saját tulajdonukba átmenő házat és földet biztosítsunk számukra. Erre azért van szükség, mert a proletár kérdés nem a bérek emelésével oldható meg, hiszen a proletár mivolt is inkább lelki, mint gazdasági természetű betegség, hanem olyan életforma megteremtésével, amelyik az egészségtelen nagyüzemi életmódot s annak pusztításait ellensúlyozni képes.

Kétségtelen, hogy a fentiekben röviden és vázlatosan ismertetett két hatalmas tanulmánnyal kapcsolatban lehetnek és vannak is ellenvetéseink. Ennek elmondása most nem célunk. Meggyőződésünk az, hogy mint az elején írtuk, ez a két munka rengeteg fogalmat tisztázott s nagy lépésekkel segített közelebb korunk válságának megértéséhez. Erre pedig nekünk s mindazoknak, akik hivatásuknál fogva kisebb vagy nagyobb közösségeket nevelünk, feltétlenül szükségünk van. **Székely Gyula.**

Dr. VERESS ENDRE: Báthory István erdélyi fejedelem kapcsolata Beszterccével. **Dr. Szmolenszky László** alispán előszavával. Beszterce, 1943. 16. 1. Elmondja az Előszó, hogy a román imperium ideje alatt Beszterce-Naszód vármegye értékes levéltárát átvitték Naszódra, mert oda akarták helyezni a vármegye székhelyét. A levéltárát Észak-Erdély visszacsatolása után hazavitték Besztercére. A tudományoszerető alispán nem elégedik meg a hivatalos akták intézésével, hanem vendégszeretettel hívogatja a tudomány művelőit a gazdag levéltár anyagának feldolgozására.

Elsőnek **dr. Veress Endre**, a kiváló történettudós látogatott el Besztercére s ennek eredménye a fenti címen megjelent értékes füzet. Beszterce város felvirágzását Nagy Lajos és Mátyás király személyes látogatásának köszönheti, utóbbi alatt Beszterce már körfallal kerített várossá lett. János Zsigmond születését úgy ünnepelte meg a város, hogy a főtéren kiméretett 2 hordó bort, a harmadikat megitták az ünnepi ebéden s a 3 hordó rózsashegyi bor ára 22 és fél forint volt. Izabella és János Zsigmond is meglátogatták Besztercét 1549-ben, amikor a kilen éves János Zsigmondnak a beszterceiek egy 40 forintos orgonát ajándékoztak. Hogy fogalmat szerezzünk a pénz akkori értékéről, még azt említjük meg, hogy János Zsigmond idejében 1566-ban olyan nagy olcsóság volt Erdélyben,

hogy Kolozsváron 5 köből búzának az ára 1 forint volt s egy dénárért 16 tojást adtak.

Báthory István mindig jóindulatot tanusított a város ügyei iránt. Háromszor is megfordult Besztercén s alatta Beszterce ipari élete már annyira fejlett volt, hogy ha Erdélyben valahol nagyobb középítkezés volt, oda Besztercéről vittek iparosokat. Vásárai olyan híresek voltak, hogy külföldiek is felkeresték.

A kerelőszentpáli csatában a besztercei katonák is harcoltak Báthory István mellett s a Bekes Gáspárt támogató székelyek közül kilencet elfogtak s magukkal vitték s Besztercén a városháza tömlőcébe zárták be. Báthory István 1575. július 19-én megparancsolta, hogy a székelyeket bocsássák szabadon, de előbb török szokás szerint vágják le az orrukat és mind a két fülüket.

A besztercei polgárok 1541-ben áttértek a lutheránus vallásra. A türelmes Báthory István: „a román görög-keleti Eufthimia püspököt megerősítette állásában és meghagyta, hogy senki őt működésében zavarni ne merészelje, vagyis, hogy szabadon járhasson prédikálni, tanítani, a ceremóniákat gyakorolni és szentségeket szolgáltatni, amerre szükségét látja.“

„Báthory István csupán az antitrinitáriusok hitét nem szenvedhette, többek közt azért, hogy a gyermekeket nagy korukig nem keresztelték meg. Hamem azért józan okosságból, maga mellett tűrte az unitárius Elandrata György orvost, Bekes Gáspárt, Gyulay Pált és másokat.“

Ez a füzet is, mint általában dr. Veress Endrének minden munkája, szigorú forrástanulmányon alapuló értékes alkotás. Sz.

SZENT GELLÉRT DELIBERATIÓJÁNAK FŐFORRASA. Különlenyomat a „Századok“ 1943. évi 4—6. számából. Doktori értekezés, írta Bodor András.

Ez az értekezés Gellért vértanuhalált halt püspöknek egy „Deliberatio supra Hymnum trium puerorum“ című munkájával foglalkozik. A mű tárgya voltaképpen biblíamagyarázat akar lenni, de elszórtan foglalkozik filozófiával, csillagászáttal és egyéb tudományokkal is. A történetírók ezért nem igen tudták megfelelőleg méltatni s a fiatal szerző nagy érdeme, hogy e magyar földön írt különös munkát helyes megvilágításba állítja.

Kimutatja, hogy e mű compilatio s benne a XI. század minden tudománya föllelhető. Ezért különböző forrásokból táplálkozik s a szerző szerint éppen e források lelkiismeretes föl kutatása első kötelessége annak, aki e munkát helyesen akarja értékelni.

Maga a források után való kutatása közben, egymás mellé állított párhuzamos szövegek alapján kimutatja, hogy Gellért leggyakrabban használt forrása a VI. század nagy spanyol püspökének, Szevillai Izidor-nak híres enciklopédikus munkája, az Etymologiarum libri XX. Ennek alapján megállapítja, hogy Gellért életírója és munkáinak ismertetője, Karácsonyi János, a források megállapításában milyen felületesen járt el. De felhívja a figyelmet Gellért eddigi legérdemesebb magyar ismertetőinek, Ibrányi Ferencnek és Ivánka Endrének téves megállapításaira is. Vég-

eredményben oda lyukad ki, hogy amig Gellért összes forrásait alaposan át nem tanulmányoztuk, addig e művéről minden elmélet és következtetés ingadozó és megbízhatatlan. Hogy az eljövendő kutatók munkáját megkönnyítse, a füzet végén felsorolja mindazon munkákat, melyekről kétségtelenül megállapítható, hogy Gellért belőlük merített.

Általában ez az 55 oldalas füzetecske oly alapos tárgyi tájékozottságról, éles ítéletről, a középkori latin oly bő ismeretéről tesz tanuságot, amelyet fiatal szerző első zsengejétei alig várnánk. Nekünk azért is nagy az örömünk, mert Bodor Andrásban egyikét fedeztük fel azoknak a kivesszőben levő irodalmi munkásoknak, akik nem utáák a fáradságot, hogy latinul tisztességesen megtanuljanak. Rá e tudománya, de különösen középkori latin nyelvtudása révén, unitárius multunk földerítésében és tisztázásában még szép és nagy feladatok várnak. (ma)

Abrudbányai János—Ferencz József: Egy Istenünk egy magyar hazánk. Kolozsvár, 1943. Az elmúlt esztendő — 1943 — soha nem látott gazdagságban ontotta a könyvtermékeket. valóságos könyv-Eldorádóban dúskálhattunk. A kiadók igyekeztek kihasználni a nagy konjunkturát, piacra dobtak ponyvát és műremeket egyaránt. A közönség pedig — társadalmi rangkülönbség nélkül — összevásárolt és elolvasott mindent, amit feltaláltak elébe. Életveszélyes tolongás volt karácsony előtt a budapesti könyvüzletekben és a napibevétel hallatlan összegekkel zárult. Örvendetes jelenség, ha kultúrát szomjuhozik az emberiség, s tekintsünk e attól, hogy sokan gondüzőnek, büfelejtőnek, esetleg idegcsillapítónak használják a könyveket. Födolog, hogy az emberek olvassanak, hiszen száz esztendővel ezelőtt csak a kalendáriumoknak volt keletje és a művelt középosztály kulturigényét is egy-egy napilap, divattudósító vagy vásárnap ujság jelentette. Kazinczy így sóhajtott fel: „Magyarok! Csak ötszáz példány kelljen el fél- vagy egész esztendő alatt minden jól készült magyar munkából, újra éledünk, újra élünk!”

Melegség önti el a szívemet, amikor a nagy garral, hangos és izlés-telen reklámmal dolgozó könyvujdonságok mellett egy szerényen meghuzódó, finom külsejű unitárius könyv kerül a kezembe. „Egy Istenünk, egy magyar hazánk!” címmel unitárius írásokat szedett össze **Abrudbányai János** és **Ferencz József**. Címlapja Magyarország térképét ábrázolja, Erdély részén magasratörő, karcsú templomtornyával. Meg kell dicséernünk a címlapot rajzoló Gellérd Imrét, e rajzával olyan sok mindent kifejezett. Látjuk Erdély színtiszta székely falvait, a dombokra épült szép unitárius templomokat, sokhelyütt a roskadozó templomerőöket... Anyagi és élet-biztonságot nyújtott a templom a multban, lelki-erőt és biztonságot nyújt ma is, a hitben való összetartást.

E szép kis könyv a bizonyossága annak, hogy tehetséges unitárius íróink tömörülése szellemi téren is számba-veendő erőt képvisel. Igy beszél: itt vagyunk, színtiszta magyareredetű vallásunk szabályai szerint, szűkebb hazánk földjén, közel négyszáz éve élünk nehéz, küzdelmes életet, Dávid Ferenc nyomdokain, méltóan őseinkhez! Novellái, elbeszélései, ezt a szellemet sugározzák; meghatódással vegyes büszkeséggel töltenek el bennünket. Nem célunk, hogy a kötet minden egyes darabját

külön ismertessük, nem célunk a kritika sem. Az életrevaló gondolat feletti öröm, hogy végre egy szépirodalmi jellegű unitárius könyv is jut hitsorsosaink és vallásunk után érdeklődő testvéreink kezébe, elnyomja az esetleges szépség vagy tartalmi hiba miatt érzett gáncsoskodást. Hiszen nem is teljes a kötet, hiányzik egy-két klasszist képviselő jönevű unitárius tudósunk írása, s olvastuk már egy-két írónknak értékesebb munkáját is. Ezek a gondolatok csupán észrevételként suhannak át rajtunk, nem akarjuk elkedvetleníteni, inkább bátorítani szeretnénk a szerkesztőket: csak tovább, előre a megkezdett úton! Rendszeresíteni kellene az unitárius könyvkiadást, hiszen nemcsak a középosztály, falusi népünk is hálás, ha megfelelő szórakoztató és ismeretterjesztő könyv kerül a kezébe. Ez a könyv pedig mindkét célt szolgálja. Novelláival gyönyörködtet, -- különösen a mi páratlan Gyallaynk búbajos, könnyesen mosolygós régi történeteivel; — kisebbségi sorsunkra való visszaemlékezéseivel pedig kortörténeti ismertetést szolgál. Testvéreink megismerik ez írások alapján a kisebbségi sorsot; bennünk pedig, akik ott éltünk, lidércnyomás-ként éled újra a keserves 22 esztendő... Most, amikor szeretettel lapozok a könyvben, akaratlanul is azokra gondolok, akik még mindig el vannak zárva tőlünk, nem olvashatják a magyar könyvtermékeket. Vajha nem sokáig tartana a magyar kultúrától való elzárásuk...

Dr. Kerekesné Péterffy Ilona.

A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium jubileumi évkönyve. A fennállása 150 éves jubileumát ünneplő székelykeresztúri unitárius gimnázium 1942/43. iskolai évről beszámoló jubileumi évkönyv Killyéni Imre gondos szerkesztésében nemrég jelent meg. Az évkönyv adatai szerint csztályozást nyert 383 fiú és 22 leány, ebből rendes tanuló volt 319 fiú és 13 leány. A benlakásban 198 növendék lakott; a konviktusnak 195 tagja volt. Az iskolának 11 rendes, 3 heiyettes, 2 óraadó tanára és két nem unitárius hitoktatója van. — A gimnázium a tehetséges szegénysorsú tanulók taníttatására alakult egyetemes egyházi Berde Bizottság munkájába a maga részéről oly módon kapcsolódott be, hogy Lőrinczi László és Árkosi László tanárok kezdeményezésére megalakította az u. n. „gyámszülői közösség“-et, melynek tagjai tetszésszerűen havi hozzáfárlásokkal szegény, tehetséges magyar gyermekek nevelését teszik lehetővé. Az iskola 150 éves jubileuma alkalmával 133-ra emelkedett a közösség tagjainak a száma. A különböző forrásból teljesen ingyen tanult növendékek száma 30 volt, akik közül 9 kitünő, 3 jeles, 12 jó, 5 elégséges és egy elégtelen eredménnyel végezte az iskolai évet. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a közösség életreihívása nagyszerű gondolatnak bizonyult és megvan minden remény arra, hogy a tehetségmentés gondolata kielégíti a hozzáfűzött nagy várakozásokat. — Az évkönyv részletesen felsorolja a tanárok iskolán kívüli működését, melyből kitünik, hogy a tanárok lelkiismeretes, önfeláldozó iskolai tevékenységükön kívül a város társadalmi és egyházi életében is elsőrangú szerepet játszottak.

FIGYELŐ

E rovatban magyar szemlék, könyvek unitárius vonatkozásaira mutatunk rá.

Láthatár c. kisebbségi kulturszemle 1943. évi 11. számában **Acs Tivadar: Bölöni Frkás Sándor utóda** c. nagyobb tanulmányban ismerteti **Kovács János**, egykori kollégiumi igazgatónk XIX. századi amerikai tanulmányútját, s első ízben hozza napvilágra **Kovács Jánosnak** az E. K. Tanácshoz tett részletes beszámolóját.

Katolikus Szemle 1943. évi decemberi számában **Bálint Sándor** könyvismertetést ír **Söveges Dávid: A karácsonyi játék** c. könyvéről. A fiatal hencés tanárnak a karácsony ünnepének keletkezéséről írt doktori értekezéséről írva a bíráló a következő érdekes megállapítást teszi: „A niceai zsinat után Rómában Krisztus test szerinti születése külön ünnepet kapott (dec. 25.) egyrészt, hogy a Mithras-kultuszt ellensúlyozzák, amely ezen a napon ünnepelte a Nap születését (natalis Solis invicti) másfelől, hogy az arianizmussal szemben Krisztus istenségét hangsúlyozzák.”

Erdélyi Helikon 1943. évi dec. számában **Faragó József: Kriza János 1943-ban** c. cikkében ismerteti az 1943. év **Kriza** munkásságával foglalkozó irodalmát: 1. **Kriza János: Vadrózsák I., II., III.** Bibliotheca kiadás 1943., bevezette **Viski Károly**. 2. **Kriza János: Vadrózsák I.** Magyar Népművelők Társasága, 1943., bevezette: **Gunda Béla**, jegyzetekkel ellátta **György László**. 3. **György László: A vén garabonciás.** — Csak helyeselni tudjuk **Faragó** megállapítását, aki hiányolja a teljes **Vadrózsák** kiadásánál **Kriza** eredeti előszavának minden ok nélküli elhagyását.

Pásztortűz 1943. évi dec. számában **Faragó József: Nyolcvanéves a Vadrózsák** c. igen ügyes tanulmányt írt **Kriza Jánosról** és a **Vadrózsákról**. A cikket **Andrássy Zoltán** **Kriza János** rajza szépen díszíti. E dolgozat befejező sorait ide iktatjuk: **Kriza** műve a népköltési gyűjtés területén olyan nemzeti és tudományos tett, amelyet aligha közelíthet meg valaki, mert könyvtárnyi kötettel s a kötetekből kisugárzó gazdag szellemiséggel kellene megajándékoznia a magyarságot. **Kriza** marad az úttörő, az előd, a székely hagyományok első kincstárosa, kit soha ki nem kerülhetünk, kire állandóan hivatkozunk, kitől elindulunk, s akihez mindig visszatérünk.

Orbók Attila neves író novelláskötetét **Bársonyszék** címmel rendezte sajtó alá. E kötet egyik legszebb darabjának: **Nagyapám** a címe, s benne **Orbók Ferenc** egykori várfalvi unitárius lelkésznek, nagyapjának szellemi alakja megrajzolásában állít követendő példányképet mindnyájunk elé. Griff-kiadás, 1943.

Pásztortűz 1943. nov. számában **Faragó József: Bölöni utazásai** címmel ismerteti az 1943. év két Bölöni Farkas Sándor kiadását. Az **Officina Reményik Zsigmond** gondozásában újra sajtó alá rendezte: **Utazás Észak-Amerikában** c. művét, s az **Erdélyi ritkaságok** sorozatában dr. **Jancsó Elemér** szerkesztő sajtó alá rendezte az eddig még kiadatlan: **Nyugateurópai utazás** c. kötetet. Most már csak angliai utazásáról írt naplója vár megjelenésre. Örvendetes, hogy a ma olvasója érdeklődik a századokkal előtte járt magyar figyelő tanulságos feljegyzései iránt.

Erdélyi ritkaságok c. Minerva kiadványsorozatra minden olvasónk figyelmét felhívjuk. E sorozatban az előbb említett **Bölöni Farkas Sándor: Nyugateurópai utazás, s kaáli Nagy Lázár: Az erdélyi magyar színészet hőskora, 1792—1821 visszaemlékezései** c. kiadványokon kívül megjelent unitárius vonatkozású munka **jánosfalvi Sándor István: Székelyhoni utazás a két Homoród mellett, Benczédi Pál** teológiai tanár bevezető tanulmányával és gondozásában. E munkáról a bírálatok csak most jelennek meg, s a **Hitel** és az **Erdélyi Heliikon** meleg elismeréssel ír a műről, s méltatja sajtó alá rendezésének fontosságát, mert a közvélemény ma benne **Orbán Balázs** ismeretlen székely úttörőit látja.

Egység útja c. folyóirat a hazai ferencesek kiadásában 1943-ban indult meg „a hazai katolikus és protestáns hívek közeledésének előmozdítására“. Lesz még alkalmunk e nemes célkitűzésű lapársunk ismertetésére, azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy nem tartjuk szerencsésnek ápr. számunkban: **Az unitáriusok a magyar egység és a felekezeti béke érdekében**“ írt ismertetés hangjának **Józan Miklós** püspökünk beszédéről írt megállapításait, akit nyilván nem a felekezeti béke előmozdítása érdekében csak „az unitáriusok vallási feje“ címmel illet.

Tettek-tervek címen jelent meg egy ismertetés a **Kállay-kormány** munkássága és politikájáról (1942. okt.—1943. szept.). A tervek között arról is olvasunk, hogy a vallás és közoktatásügyi minisztérium az egyetemi lelkészség kiépítésén dolgozik, s a kérdés most áll tárgyalás alatt. „Ezt az intézményt eddigi kiváló eredményei alapján a kultusz-kormány minden egyetemre és főiskolára szándékszik kiterjeszteni“. Unitárius magyar vonatkozásban elengedhetetlen, hogy **Kolozsvár** székhellyel beállítandó egyetemi lelkészsünk az ország összes egyetemein és főiskoláim tanuló unitárius magyar fiatalokat is gondozza.

75 éves jubileumát ünnepli Erdély legrégebb tudományos folyóirata a „**Keresztény Magvető**“ c. a kolozsvári **Ellenzék** 1944. évi jan. 10-i számában hirovata élén félhasábos visszatekintést közöl folyóiratunkról. Erdély legrégebb napilapjában, — Erdély legrégebb tudományos folyóiratáról csak ennyi — bizony kevés. **Ferencz József.**

KÜLÖNFÉLÉK

Hankiss János dr. államtitkár Kolozsváron „A magyar kultúra értéke” című nagyszabású előadásával nyitotta meg a Szabadegyetem előadássorozatát. — A kultúra közösségi érték, a tökéletesség felé való törekvés, hatalmas lelki honvágy a szellemi, az esztétikai emelkedés felé. Nem volt Nyugaton értékes szellemi áramlat, amely nálunk talajra ne talált volna, de szolgálai utánczók sohasem voltunk, a különböző áramlatokhoz hozzáadtuk, ami hiányzott belőle, vagy elvettük, elhagytuk, ami nem odavaló volt. Így fejlődött ki a magyar irodalom, amely a legnagyobb, legcsodálatosabb értékünk. Székely népköltészetünk és ballada-költészetünk egyedülálló a világirodalomban. A különböző szellemi áramlatok kijavított és kibővített értékeit tovább adtuk a Balkámmak, hogy azokkal más népek is boldoguljanak. **A magyar művelődés, a magyar irodalom egy nagy, hatalmas nemzethez van méretezve, bár politikailag közép- vagy éppen kis nép vagyunk.** Kultúránk erős védő paizsunk, melynek segítségével dolgozunk, küzdünk eszményeink megvalósításáért.

P. Szentmártoni Kálmán kitüntetés. Örömmel vettük a hírt, hogy a Kormányzó Úr P. Szentmártoni Kálmán ny. gimnáziumi tanár, tb. igazgatónak, lapunk felelős szerkesztőjének a tanügyi főtanácsos, gimnáziumi igazgató címet adományozta. Szentmártoni Kálmán több mint három és fél évtizedre terjedő tanári működése alatt tudományos történelmi kutatásaival egyházának és nemzetének egyaránt kiváló szolgálatokat tett. A legfelsőbb helyről érkezett kitüntetés alkalmával, mely a nemzet elismerését jelenti, lapunk szerkesztőbizottsága és olvasótábor felelős szerkesztőjét meleg szeretettel köszönti és további munkásságára Isten áldását kéri.

Az Unitárius Irodalmi Társaság 1943. november 22-én tartott választmányi ülésén Lőrinczy Géza és Bede Emil lelkészeket rendes tagoknak megválasztotta.

Nagyértékű ajándék az Unitárius Kollégium könyvtára számára. Kelemen Lajos levéltári főigazgató a napokban ajándékozta meg könyvtárunkat a következő című könyvvel: „De Jesu Christi invocatione disputatio”. A latin nyelvű mű azt a vitát tárgyalja, amelyet Faustus Socinus rendezett Dávid Ferencsel 1578—79-ben. A könyv 1595-ben jelent meg Kolozsvárt és oly nagybecsű ritkaság, hogy például Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárában sincs megemlítve. Amint hallomásból értesültem, még egy példány Bácsban található. Mindenesetre kötelességemnek tartom, hogy Kelemen Lajos főigazgató úrnak e megbecsülhetetlen ajándékáért itt, a nyilvánosság előtt is, könyvtárunk nevében, hálás köszönetet mondjak.

Márkos Albert, könyvtáros.

Divatos népiesség. Amióta Kriza János csodálatos ösztönös megérzéssel összegyűjtötte a székely népköltészet gyöngyeit, s „Vadrózsák” címen világgá bocsátotta: azóta állandóan erősödik az a tudat, hogy a nép lelke az az ősforrás, melyből a legtisztább nemzeti értékek buzognak fel. Ma már nem csupán hazánkban, hanem egész Európában mindenütt, aki a szebb és jobb jövő kiépítésén fáradozik, a nép és a faj lelki életében keresi azokat a sajátságokat, amelyekre a jövőt építheti. A költészet, a művészet, az építészet, a zene, a jogszolgáltatás egyaránt a nép lelkéből meríti fejlődése és gazdagodása eszközeit. És ez ma már egész természetnek is látszik... Minden nemzetnek megvannak a maga adottságai. Csak ezek ápolásában, fejlesztésében él maga a faj. A fát is ok nélkül kényszerítenők, hogy természetével ellenkező gyümölcsöt teremjen. Azért hát csak vissza az ősi talajhoz, a nép lelkéhez, mert ott vannak a szebb jövőt ígérő csírák.

De, minf minden áramlat, úgy ez is sok gazt és szemetet kavar fel. Divattá lett a népieskedés. A divat pedig sok olyan portékát árul, amíhez a népek semmi köze. Elővirág helyett művirágot hord kosarában. Jó céger alatt hamis árut rejteget s ezzel rontja az igazinak hitelét. Ez a divatos népieskedés, mely néhány szólásforma betanulásában, a szavak és mondatok elferdítésében, nevetésre ingerlő góbéságok gyártásában áll, veszedelmes ellensége az igazi népiességnek. Ezt a kártékony gyomot irt-suk, hogy az igazi virágok annál szebb színben pompázhassanak.

A legújabb lourdesi csoda. Egészen komoly formában járta be a napisajtót a következő hír:

„A *Matin* híradása szerint a legutóbbi bucsújárás alkalmával a lourdesi csodatevő vízmedence csodálatosnak mondható gyógyulás színhelye volt, amelyről nyolc orvos hivatalos tanusítványt állított ki. Chalberon Jozefin 28 éves leány csonttörésből eredő súlyos izületi elváltoztatásokban szenvedett; baltérdét léptelen volt behajlítani s hónapok óta nem hagyhatta el az ágyat. A röntgenfelvételek olyan organikus elváltozásokat mutattak, amelyek sürgős amputálást tettek szükségessé. A leány kérésére a család a műtét végrehajtása előtt végső kísérletet tett a lourdesi csodatevő vízzel. A medencében történt leöblítés után néhány órával Chalberon Jozefin már talpraállott s a másnap megejtett röntgenvizsgálat az előző organikus elváltozásoknak nyomát sem mutatta. A leány kezelőorvosa, továbbá Gallen ismert csontspecialista, valamint hat más jelenlevő orvos szakszerűen megvizsgálta és ellenőrizte a csodálatos gyógyulást.”

Vajjon csakugyan a lourdesi forrás csodatevő ereje megszegyenítette az orvosi tudományak annyi verejték és áldozat árán elért nagyszerű eredményeit?

Főszerkesztő: **Vári Albert.**

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: **P. Szentmártoni Kálmán.**

Lengyel Albert könyvnyomdája Kolozsvár, Bolyai-utca 7. Telefon: 11-58

Felelős vezető: **Lengyel Albert.**

Nyugtázás.

A „Keresztény Magvető“-re az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Gelei Árpád 8 P, Erdő János 10 P, Özv. Zakó Andorné 7'86 P, Dr. Ferencz Áron 9'86 P, Imreh József 9'96 P, Gál Vilmos 9'86 P, Kelemen Árpád 13 P, Debrecen egyházközség 10 P, Ferencz József 10 P, Gidáli Béla 9'86 P, Dr. Varga Béla 10 P, Dr. Gyulay Zoltán 12 P, Geréb Zsigmond 10 P, Kolozsvári kollégiumi nagykönyvtár 10 P, Teológiai Akadémia 20 P.

Tisztelettel kérem a hátrálékok és az 1944. évi előfizetési díjak beküldését.

Ismételten kérem, hogy az 1943—1944. évi előfizetési díjakat postán 10'14 P összeggel sziveskedjenek beküldeni.

Kolozsvárt, 1944. február hó 29-én.

Hadházy Sándor s. k.,
pénztárnok.

A „Keresztény Magvető“ füzeteiből megjelent:

1. **Miért vagyok unitárius?** Irta Lupton Dilworth, clevelandi unitárius lelkész. Angolból fordította Lőrinczi László.
2. **Ami örökkévaló** Dávid Ferenc életművében. Irta Dr. Varga Béla.
3. **Az evangéliumok nólakjai.** Irta I. Haller, freudenstadti dékán. Fordította Boros Jenő lelkésztanár.
4. **Régi unitárius költők.** Irta Pálffy Márton.
5. **Modern unitárius költők.** Irta S. Nagy László.
6. **Három felolvasás az unitarizmusról.** Írták Dr. Varga Béla, Vári Albert és Dr. Gál Kelemen.
7. **Világúezetünk válsága és a vallási igazság.** Irta Dr. Iván László.
8. **Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között.** Irta Vári Albert.
9. **Régi igazságok új köntösben. I. Isten.** Irta Dr. Iván László.
10. **Az unitárius egyház alkotmányának vázlatos jogtörténeti kifejtése.** Irta Dr. Tóth György.
11. **Isten felé.** Irta Dr. Iván László.
12. **Régi igazságok új köntösben. II. Jézus.** Irta Dr. Iván László.
13. **Hittani tanulmányok.** Irta Dr. Varga Béla
14. **Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.** Irta Dr. Boros György.
15. **Új világ küszöbén.** Irta Dr. Tóth György.
16. **Az unitárius ifjúság szerepe a többi keresztény ifjúság soraiban.** Irta Dr. Iván László.
17. **Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.** Irta Dr. Iván László.
18. **Az Unitárius Irodalmi Társaság története.** Irta S. Nagy László.
19. **Protestantizmus és unitarizmus.** Irta Dr. Iván László.
20. **Adatok a calvin-i unitárius egyházúöztség történetéhez.** Irta Kovács Imre.
21. **Istenországa felé... Irta Vári Albert.**
22. **Dávid Ferenc és a tömeg.** Irta Szent-iványi Sándor.
23. **Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya új megvilágításban.** Irta Pozsonyi Szentmártoni Kálmán.
24. **Kereszténység és unitarizmus.** Irta Vári Albert.
25. **Pízikai világ és szellemiség.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
26. **Hitigazság — tudományos igazság.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
27. **Dávid Ferenc vallása.** Irta Benczédi Pál.
28. **Benczédi Gergely születésének százéves fordulójára.** Irta Dr. Gál Kelemen.
29. **Az alsóbenczédi Gyallay-Pap család székelyszentmihályi ága.** Irta P. Szentmártoni Kálmán
30. **Az öikuménikus mozgalmak.** Irta Ferencz József.
31. **Új egyháztörténetírás.** Irta Dr. Zoványi Jenő.
32. **Ráció és lélek.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
33. **Új látóhatárok a természettudomány és bölcelet határmesgyéjéről.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
34. **János Zsigmond erdélyi fejedelem.** Irta P. Szentmártoni Kálmán.
35. **Az evangélium ösvényein.** Irta Vári Albert.
36. **Az optimizmus valláserkölesi jelentősége.** Irta Dr. Gelei József.
37. **Brassai Sámuel és a muzsika.** Irta Lakatos István.
38. **A hit eredete. Hit, vallás, egyház. Egyház és állam.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
39. **Laotse. I. Tao. II. Az élet.** Irta Dr. Gyulai Zoltán.
40. **Jóltevéink emléke.** Írták Józán Miklós, Gálffy Zsigmond, Benczédi Pál.
41. **Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz.** Közli Dr. Jancsó Elemér.
42. **A szombatosság vádja.** Irta Benczédi Pál.
43. **Berde Mózsá.** (Történelmi arckép.) Irta P. Szentmártoni Kálmán.
44. **A kereszténység válsága.** Irta: Dr. Kovács Lajos.

Lengyel Albert könyvnyomdája Kolozvár, Bólyai-utca 7. Telefon: 11-58
Felelős vezető: Lengyel Albert.